

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS:	
Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

ĮVADAS

Pasirinktas tyrimo objektas – 1905 metų Didysis Vilniaus seimas – svarbus keliais aspektais: tai ir ženkli Atgimimo istorijos riba, ir 1905–1906 m. tautinės revoliucijos apogėjus, ir lietuvių tautos politinių siekių konstitutavimosi pradžia.

Seimo reikšmę lietuvių tautai sunku pervertinti. Šiame Seime visos tautos per savo atstovus deklaruotas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis reiškė, kad susiformavo nauja etnosocialinė bendrija, pasiryžusi pati lemti savo likimą. Taigi nuo „Aušros“ laikų pradėtas kurti naujos modernios tautos modelis persikėlė iš visuomeninės minties sferos į realias visos tautos politines deklaracijas ir veiksmus. Aišku, savaime tai dar neatmetė kitokių Lietuvos tautinių-politinių struktūrų modeliavimo galimybių.

Didysis Vilniaus seimas sukonkretino politinius tikslus, kurių buvo galima tikėtis 1905 m. revoliucijos sąlygomis, tiksliau pasakius, apibrėžė etnopolitinių reikalavimų minimumą. Lietuvos autonomija tada buvo suprantama kaip tarpinis etapas į visišką nepriklausomybę. Taigi mokslinė Didžiojo Vilniaus seimo analizė atveria galimybę naujiems 1918 m. vasario 16 d. akto genezės tyrinėjimams, padeda išryškinti naujojo Lietuvos valstybingumo (tautinės valstybės) sąryšį, santykį su senąja istorine Lietuvos valstybe (LDK).

Taip pat šios problemos tyrimas padeda nušviesti kai kuriuos specifinius tuometinės Rusijos politikos „imperijos pakraščiuose“ ypatumus, atskleisti metodus ir būdus, kuriuos ne kartą vėliau naudojo

Rusijos teisių paveldėtojos Sovietų Rusija ir Sovietų Sąjunga tarpvalstybiniuose santykiuose su Lietuva, taip pat garsiojoje nacionalinėje vidaus politikoje.

ISTORIOGRAFIJA

Pradedant pažinti su Didžiojo Vilniaus seimo istoriografija, susidaro įspūdis, kad autoriai paprasčiausiai pakartoja dar 1905–1906 m. periodinėje spaudoje išdėstytas mintis apie Seimo organizavimą, eigą, jo pasekmes ir vėliau prasidėjusias caro valdžios represijas. Po šių samprotavimų dažniausiai būdavo aptariama Seimo reikšmė lietuvių tautai ir Lietuvos valstybingumui atkurti. Daugmaž tokia Seimo aprašymo schema išsilaiškė nuo 1915 metų iki šių dienų. Vis dėlto atidžiai peržvelgus istorikų ir publicistų darbus, atrandame nemažai skirtumų, ypač aiškinantis atskiras Seimo problemas: lietuvių politinių partijų indėlį į Suvažiavimo organizavimą, požiūrį į Lietuvos valstybingumo atkūrimo modelius 1905 metais, 1905 m. lapkričio mėn. lietuvių Memorandumo Rusijos vyriausybei reikšmę, Seimo nutarimų pobūdį ir reikšmę, caro valdžios represijų mastą. Kita vertus, didelė dalis straipsnių ir atsiminimų autorių patys buvo Seimo dalyviai. Todėl jų darbai labai svariai vienas kitą papildo ir leidžia autentiškai rekonstruoti Seimo vaizdą.

Didesnė dalis straipsnių apie Seimą nėra analitiniai. Be to, kone visi jie atstovauja tautinei valstybinei koncepcijai, pasireiškusiai, kaip jau minėjome, Seimo reikšmės lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei atkurti konstatavimu. Toks santykinis tyrimų vienodumas verčia įprastą istoriografijos nagrinėjimą papildyti tam tikro laikotarpio lietuvių visuomenės požiūriu į Seimą analize, t. y. aiškintis, kaip buvo suvokiamas Seimas vienu ar kitu periodu ir kaip šis suvokimas atspindėjo skirtingo laikotarpio politinį gyvenimą ir istoriografines tendencijas. Tai nereiškia, kad atsisakoma aptarti svarbiausius autorius ir jų veikalus.

1905–1906 metai. Didžiojo Vilniaus seimo koncepcija pradėjo formotis dar paties Suvažiavimo parengiamuoju laikotarpiu, t. y. 1905 m. spalio–lapkričio mėn. Suvažiavimo idėjos autorius J. Basanavičius galvojo sušaukti **L i e t u v i ų** suvažiavimą, kurio tikslas buvo aptarti

lietuvių visuomenės politinio ir kultūrinio vystymosi perspektyvas¹. Panašiai šiuos tikslus formulavo ir Lietuvių suvažiavimo Organizacinis komitetas (OK), kuriame vyravo tautiniai demokratai. Būsimasis Suvažiavimas, jo rengėjų nuomone, turėjo būti visų lietuvių, gyvenančių Rusijos imperijoje ir už jos ribų, suvažiavimas. Lietuvių, o ne Lietuvos suvažiavimo organizavimas reiškė, kad atkuriant Lietuvos valstybingumą pasisakoma už lietuvių etnoso prioritetą ir reikalaujama preventyvių žingsnių, kad tai būtų kuo greičiau įtvirtinta*². Tai nereiškė, kad bus ignoruojamos kitos Lietuvoje gyvenančios tautos. Jų atstovų dalyvavimas, žinant plačius LSDP ir LDP kontaktus atitinkamai su socialistinėmis partijomis ir Lietuvos lenkų, žydų ir baltarusių politinėmis jėgomis, buvo neišvengiamas (plačiau apie tai žr. šios knygos p. 52–54).

Lietuvių visuomenė – tiek politinės partijos, tiek apskritai lietuvių inteligentija, tiek ir Lietuvos kaimas – karštai palaikė Lietuvių suvažiavimo idėją. Vis dėlto didesnė dalis Lietuvos valstiečių Lietuvių suvažiavimo ir Lietuvos Steigiamojo seimo idėjų neskyrė. Lietuvių suvažiavimas buvo suprantamas kaip „lietuvišką valdžią“ įteisinanti akcija arba kaip to įteisinimo pradžia, pirmasis jo etapas³. Lietuvos kaime nepastebėta, kad prieš pat Suvažiavimą jis buvo pavadintas *Pirmuoju lietuvių su/si/važiavimu Vilniuje*. Tai reiškė, kad pakito ir lietuvių politinių partijų bei grupuočių požiūris į jį: buvo laukiama pakitimų imperijos centre. Dėl to galima buvo tikėtis sušaukti jau ne tik konsultacinį *Pirmąjį lietuvių suvažiavimą*, bet ir turinčius platesnius įgaliojimus *Antrąjį*, *Trečiąjį* ir kt. *suvažiavimus*, galbūt net ir *Lietuvos Steigiamąjį seimą*⁴ (plačiau apie tai žr. šios knygos p. 263–267).

Lietuvių suvažiavimo mastas apstulbino net pačius jo organizatorius. Buvo galima konstatuoti, kad Suvažiavimo metu tiek inteligentija, tiek ir valstietija, tiesa, skirtingai suvokė priklausą tai pačiai kultūrinei, socialinei ir politinei bendrijai. Priėmus Suvažiavimo nutarimus, visiems dalyviams tapo aišku, kad Suvažiavimas dar nėra t i k r a s i s s e i m a s⁵. Todėl tuoj po Suvažiavimo atspausdinti jo nutarimai buvo pavadinti „Pirmojo lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimais“⁶.

Lietuvių inteligentija ir valstietija Suvažiavimo nutarimus suvokė kaip moralinį imperatyvą. Tą parodo beatodairiškas šių nutarimų vykdymas. Būtinumas skleisti Suvažiavimo rezoliucijas gimdė kitą būtinybę – suvokti šį Suvažiavimą ne tik kaip politinį įvykį, kuris suaktyvino tautinę revoliuciją ir sąlygojo lietuvių visuomenės artimiausios politinės veiklos taktiką 1905 m. gruodžio–1906 m. vasario mėn., bet ir kaip istorinį faktą. Tačiau neaiški to laikotarpio politinė situacija, kai dar

nebuvo žinoma, kas nugalės – ar nuosaikių, ar radikalių reformų Rusijos imperijoje šalininkai, taip pat audringi įvykiai Lietuvos kaime kol kas neleido visapusiškai įvertinti Lietuvių suvažiavimo reikšmės.

Nepavykus sušaukti kito suvažiavimo ir caro valdžiai galutinai nuslopinus tautinę revoliuciją, Lietuvių suvažiavimas nuo 1906 m. pavasario jau neretai prilyginamas t i k r a m s e i m u i⁷, t. y. seimui, turinčiam formalius tautos įgaliojimus ir tam tikrą juridinių-politinių statusą. Terminu *seimas* išgalėjimą nulėmė senosios valstybės – LDK – istorinė tradicija (aukščiausias Lenkijos–Lietuvos valstybės valdžios organas buvo seimas), Vakarų ir Vidurio Europos valstybių tradicija ir Steigiamojo seimo idėjos Lietuvoje populiarumas⁸. Nors šiuo periodu Suvažiavimo reikšmė dar nėra visai suvokiama, tačiau vos jam pasibaigus tai jau bandoma aiškintis. LSDP spaudoje išsyk formuojasi kritiškas požiūris į Suvažiavimą. Socialdemokratai, akcentuodami Suvažiavimo trūkumus, kartu siekė iškelti savo par įjos nuopelnus. Be

¹J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LLTI RS), b. 22-1445, l. 6; Idem, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.11, nr. 43; „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, *Lietuvių tauta*, kn. 5, Vilnius, 1935, p. 89; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė“, in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4 (toliau – LAIS): *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 277.

*Apie Lietuvių suvažiavimo organizavimo niuansus ir su tuo susijusias Suvažiavimo pavadinimo moduliacijas žr.: E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė“, in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, p. 275–287.

²„Atsišaukimas į Lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvės!“, *Vilniaus žinios*, 1905.X.29(XI.11), nr. 254; Taip pat žr.: *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 254–273; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo...“, p. 275–280.

³Ibidem, p. 286, 301 ir kt.

⁴Ibidem, p. 284.

⁵Ibidem, p. 285–286, 297–304.

⁶Ibidem, p. 285–286.

⁷Ibidem, p. 287–296.

⁸Ibidem, p. 290–292.

to, LSDP kairysis sparnas jautė pareigą reabilituotis už sandėrį, sudarytą Suvažiavimo metu su „buržuazinėmis partijomis“. Pirmiausia socialdemokratams užkliuvo „gėdingas“, „prašytojiškas“ 1905 m. lapkričio mėn. Lietuvių Memorandumas Rusijos vyriausybei, taip pat tai, kad „tik“ apie pusė Suvažiavimo dalyvių buvo rinkti atstovai, o ypač – klerikalų „taikios revoliucijos“ koncepcija ir atskirai priimta Lietuvių suvažiavimo rezoliucija dėl lenkinimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose⁹. Perdedama LSDP po Suvažiavimo priimtų nutarimų reikšmė ir apskritai šios partijos įtaka to meto lietuvių visuomenei. Konservatorių (tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai) ir LDP bei LVS atstovai, rašę apie Suvažiavimą, labiau akcentavo bendratautinę Suvažiavimo reikšmę, stengėsi jį pavaizduoti kaip „tautinės vienybės“ idėjų triumfą, kaip reiškini, parodžiusį tautos susipratimą ir valstybinį subrandimą¹⁰.

Šiame kontekste ypač išsiskyrė vieno LDP lyderių P. Višinskio straipsnis „Lietuvos ūkininke“ „Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“¹¹. Šis darbas buvo parašytas tuoj po Suvažiavimo. Tai pirma išsami Suvažiavimo ir jo nutarimų analizė. Straipsnis pateiktas taip, kad būtų suprantamas visiems lietuvių visuomenės sluoksniams. P. Višinskis akcentavo esminius įvykusio Suvažiavimo ir būsimojo Lietuvos Steigiamojo seimo skirtumus, pabrėždamas, kad į būsimąjį seimą „/.../ turėtų patekti visų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovai, turėtų dalyvauti jame ir žydai ir lenkiškai kalbantieji žmonės /.../“¹². Šie P. Višinskio samprotavimai dar kartą parodo, kad lietuvių inteligentija, politinės partijos puikiai suvokė Suvažiavimo pobūdį ir tikslus. Kitas įdomus dalykas – Suvažiavimas pirmą kartą pavadinamas **D i d y s i u o j u**.

Kiti spaudoje pasirodę straipsniai taip pat suteikia nemažai informacijos apie Suvažiavimą, netgi bandoma analizuoti jo teisinį statusą (J. Totoraitis)¹³. Numalšinus tautinę revoliuciją, Lietuvių suvažiavimas jau apgaubiamas romantikos skraiste. Niūri dabartis verčia ieškoti praeityje orientyrų, kurie galėtų padėti atgaivinti laikinai prislopintą lietuvių politinį judėjimą. Suvokiama, kad Suvažiavimas „pakylėjo“ lietuvių į kokybiškai naują lygį, prilygino kitoms civilizuotoms tautoms. Lietuvių suvažiavimo reikšmę lietuvių visuomenei liudijo ir tai, kad per 1906 m. Lietuvoje prigijo naujas jo pavadinimas – *Didysis Vilniaus seimas*. Taigi per labai trumpą masinių represijų prieš lietuvių tautą laikotarpį susiformuoja ne tik visiškai naujos formos, bet ir naujo turinio Suvažiavimo pavadinimas, apimantis ir dar Suvažiavimo metu

pradėtą vartoti žodį *seimas*, ir P. Višinskio pasiūlytą vertinamąją dominantę – *Didysis* (ją galėtume pavadinti kokybine ir kiekybine Suvažiavimo charakteristika). Aišku, pati Suvažiavimo pavadinimo transformacija tik lydėjo tuos pokyčius, kurie vyko lietuvių visuomenėje Suvažiavimo metu ir jam pasibaigus. Tačiau tai liudija, kad per šiuos vienerius metus Suvažiavimo faktas ir jo reikšmė tautos savimonėje jau buvo reflektuoti. Vos pasibaigus tautinei revoliucijai, jis buvo išskirtas ne tik iš gausybės 1905–1906 m. revoliucinių, bet ir apskritai iš naujosios posukiliminės epochos Lietuvos istorijos įvykių. Šie pokyčiai lietuvių visuomenėje geriausiai atsispindėjo A. Janulaičio¹⁴ ir L. Giros¹⁵ straipsniuose, pasirodžiusiuose pirmųjų Seimo metinių proga. A. Janulaičio straipsnyje ir vėl pastebime tradicinį LSDP bandymą iš dalies atsiriboti nuo kitos lietuvių visuomenės dalies ir kartu įrodyti išskirtinį LSDP vaidmenį vykdant Seimo nutarimus. L. Gira, priešingai, reprezentuoja visos lietuvių visuomenės požiūrį į neseniai įvykusį Seimą, kuris apibūdinamas kaip „naujos epochos“, naujojo Lietuvos valstybingumo idėjos raidos etapo pradžia, kaip įvykis, nubrėžęs naujus lietuvių tautos kovos prieš carizmą strateginius orientyrus.

Ir vis dėlto 1905–1906 m. historiografijoje dar vyrauja Seimo, kaip politinės aktualijos, o ne kaip istorinio įvykio, vertinimai.

⁹/?/ „Susivažiavimas Vilniuj (Lapkričio 21 ir 22 d. 1905)“, *Pirmyn*, 1905.XII.17, nr. 2, p. 2–3; „Kas tai yra revoliucija“, *Ibidem*, p. 3; /A. Janulaitis/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11–12, p. 341–343; *Idem*, „Darbininko kronika“, *Kova*, 1906.I.12, p. 11; J. Lizdeika /A. Janulaitis/, „Žinios iš Lietuvos“, *Kova*, 1906.I.19, p. 18–19.

¹⁰G. P. /J. Gabrys–Paršaitis/, „Pasikalbėjimai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905. XII. 1(14), nr. 1, p. 7; J. Gabrys, „Lietuvos valstiečių sąjunga“, *ibidem*, p. 10–11; J. Vileišis, „Iš pasikalbėjimų su ūkininku Mykolu“, *ibidem*, p. 9–10, 1905.XII.15(28), nr. 2, p. 24–25, 1906.I.5(18), nr. 3, p. 40–41; K. Grinius, „1905-tieji metai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.5(18), p. 37–40; Bur. J. /J. Burba/, „Lietuviška tautiška sąmonė ir išsiliuosavimo idėja“, *Vilniaus žinios*, 1906.V.7(20), nr. 97; V. Naujokas /P. Ruseckas/, „Lietuvos Valstiečių Sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.VIII.30(IX.12), nr. 44, p. 521–522 ir kt. str.

¹¹P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 3–7.

¹²*Ibidem*, p. 4–5.

¹³J. Totoraitis/, „Pirmasis lietuvių seimas Vilniuje“, *Žvaigždė*, 1906.I.5, nr. 1, p. 1–2.

¹⁴/A. Janulaitis/, „Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės“, *Naujoji gadynė*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 417–420.

¹⁵L. Gerulis /L. Gira/, „Atmintinos sukaktuvės (Vilniaus „seimo“ atminimui)“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 58, p. 681–684.

1907–1914 metai. Po 1905–1907 m. revoliucijos lietuvių nacionalinis judėjimas išgyveno politinę krizę. Nemažai politinių veikėjų buvo re-presuota. Radikalios politinės veiklos programos ir revoliuciniai lo-zungai, apkeliavę Lietuvos miestus ir miestelius, bažnytkaimių aikštes, perpildytas sales ir konspiracinius butus, užleido vietą nuosaikiai visuomeninei-politinei minčiai, tiesiogiai ar netiesiogiai globojamai cen-zūros. Lietuvių politinės grupuotės, nors ir stipriai nukentėjusios, išlaikė savo organizacines struktūras. Tačiau susidarė sąlygos toliau plėtoti legalią kultūrinę veiklą. Kadangi spaudos draudimo lietuviškais raš-menimis laikotarpis (1864–1904 m.) kultūrą žlugdė, neleido net sukurti normalesnių sąlygų organizuotai kultūrinei veiklai ir labiau stimuliuo-vo nelegalią politinę veiklą, 1907–1914 metais buvo lyg ir bandoma išlyginti atsiradusią didžiulę tautos politinės ir kultūrinės brandos disproporci-ją.

To meto spaudoje Didysis Vilniaus seimas minimas gana retai. Pirma, tai nulėmė cenzūros baimė, antra, iki pat 1914 m. vyko teismo procesai prieš Seimo dalyvius. Po lietuvių spaudoje 1906 m. pa-sirodžiusių straipsnių, mininčių Seimo metines, 1907–1909 metais aptinkame tik pavienes užuominas apie Seimą¹⁶. Tik 1910 m., Seimo penkerių metų jubiliejaus proga, pasirodė daugiau publicistinių straipsnelių¹⁷. Nors vengiant cenzūros jų autorių teiginiai gana nuo-saikūs, o kartais – netgi labai abstraktūs, tačiau ir jie suteikia šiek tiek informacijos.

Šiuo laikotarpiu vis labiau įsivirtina pavadinimas *Didysis Vilniaus seimas*, nors paraleliai dar vartojamas *Vilniaus seimas*, *Didysis seimas* ir kt.¹⁸ Kartu jau pradedamas realiai suvokti Seimo ir apskritai tautinės revoliucijos poveikis lietuvių ir Lietuvos kultūriniam ir politiniam vystymuisi 1906–1910 metais. Tai ypač ryšku 1913–1914 m. pasiro-džiusiuose publicistiniuose straipsniuose¹⁹. Pavyzdžiui, 1913 m. „Varpe“ buvo rašoma: „To Seimo nutarimai – tai gyvas Liaudies Valios do-kumentas. Išreikšti tame dokumente liaudies reikalavimai turi sudaryti tautos veikimo programą. Tie nutarimai – tai ne vien veikimo dėsnių aprašymas, bet tai pribrendusių realių tautos reikalavimų sintezė. [...] Vilniaus seimas tapo ateičiai ta akmenine uola, ant kurios turės būti statomi visi vėlyvesni Lietuvių tautos reikalavimai ir tautos pro-gramos“²⁰. Taigi prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą jau brendo naujos sąlygos Lietuvos valstybingumui atkurti ir Didžiajame Vilniaus seime nubrėžta Lietuvos autonomijos sukūrimo programa buvo laikoma

strategine lietuvių tautos programa, suvokiant, kad kovos taktika jau bus kitokia.

1907–1914 m. pasirodo ir pirmieji moksliniai darbai, kuriuose greta kitų lietuvių nacionalinio judėjimo problemų plačiai aptariamas ir Seimas. Tai A. Bulotos straipsnis „Lietuviai“²¹ ir gana nemažos apimties M. Römerio veikalas „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“²². Nors A. Bulota Seimui skyrė vos keletą puslapių, tačiau palietė kone visas svarbiausias Seimo problemas*. Didysis Vilniaus seimas ir jo nutarimai, pasak A. Bulotos, – dar vienas įrodymas, jog šis judėjimas pakankamai subrendęs, kad galėtų atkurti Lietuvos valstybingumą. A. Bulota kaip tik ir atkreipė didžiausią dėmesį į lietuvių politinių partijų raidos ypatybes ir jų politines platformas Seimo laikotarpiu.

Pirmasis sistemškai ir nuosekliai lietuvių nacionalinį judėjimą tyrinėjo M. Römeris. Jo veikalas buvo parašytas 1907, išspausdintas 1908 metais. Galima išskirti kelis mokslinius M. Römerio monografijos lygius: tai ir politinė bei kultūros istorija, ir tautinės savimonės raidos istorija, ir sociologinis tyrimas. Autorius išnagrinėjo revoliucinę 1905 metų Lietuvos situaciją ir kartu tautinės revoliucijos raidą, Seimo

¹⁶J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907.III.1, nr. 3, p. 258–267; G. P. /G. Petkevičaitė/, „Ketveriems metams pralinkus“, *Lietuvos žinios*, 1909.XI.25 (XII.8), nr. 50.

¹⁷/?/ „Teisiami 1905 m. dalyviai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1910.II.5(18), nr. 5; /?/ „Žinios. Kaunas. Teismas“, ibidem, 1910.XI.18(XII. 1), nr. 46; /?/ „Žinios. Vilnius. Penki metai“, ibidem, 1910.XI.25(XII.8), nr. 47; Vargovaikis /?/, „Keliems metams praėjus...“, ibidem, 1910.XII.2(15), nr. 48; [?], Žinios. „Lietuvos ūkininko“ 5 metų gyvenimo paminėjimas („Lietuvos ūkininko“ priedas prie „Lietuvos žinių“. 1910 m. Nr. 96). 1910.XII.1 Lietuvoje; /?/ „Lietuvos ūkininko“ 5 metų gyvavimas“, *Rygos naujienos*, 1910.XI.11(24), nr. 49; K. J /?/, „Nauja Gadynė“, *Rygos garsas*, 1910.XI.6(19), nr. 11.

¹⁸E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 305–306.

¹⁹Papaliniš /?/, „Lietuvos autonomija“, *Varpas*, 1913.II.20(III. 5), nr. 1, p. 6–8 ir kt. ; Parašas: r. „Balsas iš šalies“, ibidem, 1913.X.2(15), nr. 2, p. 48–49; P-tis /J. Vileišis/, „Dėlei spaudos sukurtuvių“, ibidem, 1914, nr. 3, p. 88 ir kt. str.

²⁰Papaliniš /?/, „Lietuvos autonomija“, op. cit., p. 8.

²¹A. Булат, *Литовцы*, Спб., 1909, с. 15–20.

²²M. Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, s. 339–436.

*A. Bulotos straipsnis nebuvo cenzūruojamas, nes jis išspausdintas fundamentaliame penkių tomų veikle „Nacionalinio judėjimo formos šiuolaikinėse valstybėse“ (žr. 93 išnašą), kurio išleidimu buvo suinteresuoti patys Rusijos valdantieji sluoksniai (apie tai plačiau žr. šios knygos p. 38–39).

sušaukimo aplinkybes, jo eiga, nutarimus ir jų vykdymą. Tai nėra detalus tyrimas, nes M. Römeris kaip šaltinį naudojo tik gana negausią lietuvių periodiką, tačiau visa tai kompensavo tyrimo metodų universalumas ir Lietuvos politinės, socialinės ir kultūrinės situacijos pažinimas. Didysis Vilniaus seimas, pasak M. Römerio, buvo neišvengiama lietuvių nacionalinio judėjimo išdava. Lietuvių tautinis judėjimas, ypač suaktyvėjęs nuo XIX a. 9 dešimtmečio I pusės, perėjo visas kultūrinės raidos pakopas, kol pagaliau XX a. pr. susiformavo visi svarbiausi lietuvių politinio spektro elementai. Pateikęs Rusijos politinės situacijos analizę, M. Römeris padaro išvadą, kad tik revoliucinė situacija Rusijos imperijoje sudarė sąlygas lietuvių politiniam judėjimui pereiti į kokybiškai naują lygį ir visai tautai kelti Lietuvos autonomijos klausimą. Autorius, aiškindamasis Seimo problemas, svarbiausią dėmesį sutelkia galutiniam lietuvių politinės struktūros klostymosi etapui. Jo pasirinktas politinių jėgų analizės metodas – išsiaiškinus vienos ar kitos politinės grupuotės kaip politinio subjekto esminius bruožus, pereiti prie tų grupuočių konkrečios politinės veiklos apta imo. Konceptualūs M. Römerio lietuvių politinių partijų ir grupuočių apibūdinimai – LSDP socialistiniai tikslai ir siekimas atsiriboti nuo Rusijos ir Lenkijos socialistinių partijų (RSDDP ir LKLSD)²³, LDP posūkis į liaudiškąją demokratizmą ir pilietinio principo prerogatyva prieš tautiškąją²⁴, LVS tikslai išplėsti LDP socialinę bazę ir išlaikyti savo autonomiją LDP rėmuose (pasak M. Römerio, skirtumas tarp LDP ir LVS yra „ne koncepcijoje, bet taktikoje ir vystymosi formose“²⁵), tautinių demokratų nacionalistinės tendencijos ir lemiamas jų vaidmuo sušaukiant Lietuvių suvažiavimą²⁶, krikščionių demokratų balansavimas tarp klerikalizmo ir demokratinių tendencijų²⁷, LMS bandymai išreikšti tiek bendrus nacionalinius, tiek ir savo profesinius interesus²⁸ – padeda geriau suprasti ir šių partijų poziciją Seime, nes netgi vėlesniuose Seimo aprašymuose apie partijų idėjines koncepcijas kalbama pernelyg abstrakčiai. Šis politinio susiskaldymo ir kartu tautos politinių tikslų vienybės atskleidimas padeda suprasti, jog Seimo laikotarpiu lietuvių inteligentija jau reflektavo save kaip politinis subjektas ir tai deklaravo, tačiau dar nežinojo savo potencinių galimybių, todėl objektyviai 1905 m. pabaigoje dar negalėjo paimti į savo rankas valstybinės kūrybos iniciatyvos ir veikti vadovaudamasi strategiškai ir taktiškai motyvuotomis veiklos programomis. Galų gale šios programos irgi nebuvo parengtos.

Kitas M. Römerio pasirinktas aspektas – ypatingas dėmesys Seime pasireiškusioms pilietinėms visuomenės formavimosi tendencijoms. Tokiu požiūriu Seimo problemos nenagrinėtos iki šiol. Pasak M. Römerio, „Didžiajame Vilniaus seime buvo apgarsinta pačių žmonių valia ir istoriškos lietuvių tautos teisės“²⁹. Taigi M. Römeris suprato, kad nors lietuvių nacionalinis judėjimas kilęs iš „etnografinės“ lietuvių tautos saviraiškos, tačiau jau yra visiškai savarankiškas ir gali pretenduoti pratęsti Lietuvos (LDK) valstybingumo tradicijas. Didysis Vilniaus seimas, pasak M. Römerio, tai naujos modernios lietuvių tautos politinio subrendimo manifestavimas. Tačiau kita vertus, M. Römeris žinojo, jog tai tik viena iš etnopolitinių tendencijų Lietuvoje. Vis dėlto politinis lietuvių tautos angažavimasis ir pretenzijos į nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis M. Römerį vertė sukcentruoti dėmesį į lietuvių nacionalinį judėjimą. Juo labiau kad Lietuvos lenkų demokratiniai sluoksniai, 1905 m. pabaigoje–1906 m. pradžioje projektavę naujų parametru būvusių LDK žemių (Lietuvos ir Baltarusijos) demokratinės pilietinės visuomenės sukūrimą, buvo tik pradėję politiškai konsoliduotis. Taigi M. Römerio veikale greta lietuvių visuomenės politinės ir sociologinės analizės netiesiogiai projektuojamas Lietuvos ateities modelis, t. y. teoriškai bandoma lietuvių visuomenės pilietines tendencijas įkomponuoti į LDK pilietinės demokratinės visuomenės kūrimo kelią, tiesa, besąlygiškai garantuojant tolesnę lietuvių tautos politinę ir kultūrinę saviraišką. Vis dėlto šis požiūris M. Römerio knygoje dar nėra išgrynintas. Šias problemas M. Römeris gvildeno visą gyvenimą. O mums svarbu, ir tai didelis M. Römerio nuopelnas, kad į Didįjį Vilniaus seimą pažvelgta ne tik kaip į lietuvių politinės minties ir veiklos aukščiausiąjį, kulminacinį momentą, bet ir kaip į periferinį įvykį LDK atkūrimo ir Rusijos imperijos raidos kontekste.

²³Ibidem, p. 343–344, 353–356, 366–370 ir kt.

²⁴Ibidem, p. 350–353, 357–366, 407–408 ir kt.

²⁵Ibidem, p. 356, 387–389, 399–403 ir kt.

²⁶Ibidem, p. 382–390, 426–433 ir kt.

²⁷Ibidem, p. 356–357, 411–415 ir kt.

²⁸Ibidem, p. 366, 387, 423–425 ir kt.

²⁹M. Römer, „Lenkų ir lietuvių ginčas“, *Lietuvos ūkininkas*, 1909.VI.10(23), nr. 23, p. 207.

Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos Respublikos laikotarpio istoriografija (1915–1940 m.). Ypač aktuali Seimo problema tapo Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1915–1940 m.). Tuo metu formavosi (ir buvo formuojama) naujoji istorinė atmintis ir Didysis Vilniaus seimas šalia „Aušros“ ir „Varpo“ buvo laikomas svarbiausiu modernios lietuvių tautos istoriniu įvykiu. XVIII a. pabaigos–XX a. sukilimų epocha, bajoriškosios politinės savimonės raiškos formos ir netgi šios savimonės evoliucija visos lietuvių visuomenės „įpilietinimo“ link, naujajai, iš liaudies kilusios inteligentijos kartai, dalyvavusiai nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo darbe, iš d a l i e s taip ir liko svetimi dalykai. Šios politinių veikėjų kartos atstovai, patys organizavę Vilniaus seimą, tiesiog egzistenciškai jautė tą didžiulę Seimo įtaką lietuvių tautai, jo reikšmę atkuriant nepriklausomą Lietuvą, šių abiejų istorinių įvykių tiesioginį ryšį. Lietuvos Respublikos laikotarpiu tie veikėjai užėmė aukštus valstybinius postus arba priklausė kūrybiniam elitui. Kelias nuo Didžiojo Vilniaus seimo iki nepriklausomybės tada jiems atrodė logiškas ir kone vienintelis. Tik labai retai buvo prisimenami kiti Lietuvos valstybės atkūrimo projektai 1905–1918 metais.

Didžiojo Vilniaus seimo sakralizavimas buvo susijęs su Nepriklausomybės idėjos raidos suvokimu. Todėl Seimas laikytas reikšmingesniu už 1794, 1831 ir 1863 metų sukilimus, kurie tuomet vyravusios istoriografijos vertinimais viso labo tiktai siekė atkurti unijos ryšius su Lenkija. Didysis Vilniaus seimas istorinės atminties hierarchijoje tuo metu užėmė aukštesnę vietą negu „Aušra“ ar „Varpas“. Matyt, tokią poziciją nulėmė supratimas, įsisąmoninimas, jog pats Seimo faktas reiškė, kad lietuvių tauta pakankamai subrendusi ir siekia tapti v a l s t y b i n ė s p o l i t i k o s s u b j e k t u. Be to, nereikia užmiršti, kad „Aušra“ tiktai ruošė lietuvių inteligentiją, ją skaitė labai nedidelė valstiečių dalis. Varpininkai, tęsdami „Aušros“ tradicijas, jau skyrė daugiau pastangų liaudžiai sąmoninti („Ūkininko“ ir „Naujienu“ leidimas). Tačiau iki 1905 m. valstietija nebuvo aktyvi nacionalinio judėjimo dalyvė. Aišku, šis teiginys negali būti kategoriškas, nes, pvz., knygnešių sąjūdį XIX a. paskutiniame trečdalyje–XX a. pradžioje galima laikyti aktyviu (pagal savo veiklos formą) ir masiniu (keli tūkstančiai dalyvių). Tačiau, pirma, jame vis dėlto dalyvavo tik pavieniai valstiečiai, o ne valstietija kaip luomas, ir, antra, tai nebuvo savarankiškas, visiškai savaveiksmis judėjimas, sugebantis generuoti idėjas. Seimas, nors jį sušaukė inteligentija, jau buvo abipusio aktyvumo re-

zultatas. Seime dalyvavę valstiečiai jau atstovavo savo valsčiams, papirijoms ar kaimams. Visi Seimo dalyviai formaliai buvo lygūs, visi save laikė teisėtais lietuvių tautos atstovais ir visi vienbalsiai priėmė Seimo nutarimus. Šiuo moralinės vienybės požiūriu visai nesvarbu, kad vieni lietuviais save identifikavo savimonės (nebūtinai tik inteligentija), kiti – sąmonės lygiu. Svarbus yra pats Seime įvykęs neformalus valstietijos „įpilietinimo“ faktas. Formuojantis moderniai tautai, tai buvo išskirtinis įvykis. Todėl „Aušrą“ ar „Varpą“ kai kurie šviesuoliai galėjo laikyti savo kūdikiu, o Didysis Vilniaus seimas buvo visos Lietuvos, visų jos piliečių „nuosavybė“. Jis tapo nacionalinį integralumą simbolizuojančiu veiksniu. Kartu Lietuvos Respublikos metais jis buvo laikomas demokratijos principų realizavimo kriterijumi. Seimo demokratinę dvasią su nostalgija prisimindavo liaudininkai ir socialdemokratai, o iki 1926 m. persversmo – ir tautininkai.

Visa tai lėmė, kad Lietuvos Respublikos laikotarpiu galutinai įsitvirtino Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas³⁰. Taigi galima teigti, kad tikrąjį pavadinimą – *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* – galutinai išstūmė įsigalėjusi mitologema – *Didysis Vilniaus seimas*.

Seimas pradėdamas plačiau aptarti 1915 m., kai brendo kiek realesnės sąlygos Lietuvos valstybei atkurti. 1915 metais seimo paminėjimas jau skyrėsi nuo ankstesnių (1906, 1907 ar 1910 m.). Tada, baiminantis caro administracijos represijų, buvo ryžtasi išspausdinti vos kelis straipsnelius ar žinutes. 1915 metais situacija jau buvo pasikeitusi iš esmės. Rusijos cenzūra lietuvišką spaudą, leistą Rusijos gilumoje, kontroliavo daugiau formaliai. Tačiau svarbiausia, kad prasidėjus pasauliniam karui, sustiprėjo viltis atkurti Lietuvos valstybingumą. 1915 m. pabaigoje jau buvo ne tik ruošiami įvairūs Lietuvos valstybės atkūrimo planai, bet ir žengti konkretūs politiniai žingsniai. Lietuvių politiniai centrai veikė Lietuvoje, Rusijoje, Šveicarijoje ir JAV. Taip pat neužmirškime, kad tuo metu toliau formavosi istorinės ir etnografinės (tautinės) Lietuvos valstybės modeliai. Aiškėjo, kad Lietuvos valstybingumo problema yra svarbi ne tik Lietuvos, Lenkijos ar Rusijos politiniams sluoksniams, bet tampa ir būsimosios pokarinės Europos pertvarkymo sudėtine dalimi. Todėl visai nenuostabu, kad ieškant Lietuvos valstybingumo atkūrimo receptų, buvo vėl labai susidomėta dar neseniai įvykusi Didžiuoju Vilniaus seimu. Naujos, modernios (tautinės) Lietuvo. kūrėjai šio Seimo nutarimuose, kuriuose buvo aiškiai užfiksuotas Lietuvos autonomijos

³⁰E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 308–309.

etnografinėmis ribomis siekis, matė tą pagrindą, kuriuo remiantis buvo galima statyti būsimosios valstybės rūmą. Tačiau tuomet, 1915 m., dar net patiems lietuvių politiniams veikėjams ne visai aiškūs buvo tiek paties Seimo (ir jo nutarimų) juridiniai aspektai, tiek ir jo politinė reikšmė. 1915 m. pabaigoje parašytų straipsnių³¹ autoriai, pirma, primena lietuvių visuomenei Vilniaus seimo laikus, antra, bando aiškinti, kiek Seimas ir jo nutarimai išreiškė lietuvių tautos valią. Iš šių straipsnių ypač išsiskiria J. Tumo darbas.

1915 m. pab.–1917 metais jau dažnai buvo remiamasi Didžiuoju Vilniaus seimu ir pažymima, kad jau tada lietuvių tauta pirmą kartą apsisprendė gyventi savarankiškai. Taip pat Seimo nutarimai lietuvių politiniams veikėjams tapo argumentu etnografinės Lietuvos, kartu ir būsimos Lietuvos valstybės riboms apibrėžti. Visa tai buvo užfiksuota lietuvių politinių susivienijimų, organizacijų oficialiuose dokumentuose, adresuotuose Vokietijos ar Rusijos valdantiejiems sluoksniams ir Lietuvos visuomenei³². Šiuose dokumentuose išdėstant lietuvių tautos apsisprendimo motyvus, pirmiausia remiamasi tik Didžiojo Vilniaus seimo nutarimais ir tik po to – lietuvių pareiškimais Valstybės dūmeje, 1915–1917 m. įvykusiais lietuvių suvažiavimais ir pasitarimais, jų metu priimtomis rezoliucijomis ir t. t.³³ Kadangi Lietuvos valstybės atkūrimo istorinė argumentacija (LDK tradicijų tęsimas) buvo pabrėžiama labai retai³⁴, Didžiajame Vilniaus seime pareikštas lietuvių tautos apsisprendimas jau buvo suprantamas kaip istorinė vertybė ir suvaidino nemažą vaidmenį pagrindžiant lietuvių tautos brandą politiniam gyvenimui.

Šiuo požiūriu labai reikšmingas buvo 1917–1918 m. net per dvylika „Lietuvos aid“ numerių išspausdintas L. Giros straipsnis „Didysis Vilniaus Seimas“³⁵. Tai bene didžiausias ir išsamiausias iki šiol pasirodęs darbas apie Seimą. Rašytas pačiame Lietuvos Tarybos veiklos įkarštyje, L. Giros straipsnis buvo dar vienas argumentas, pagrindęs lietuvių pretenzijas į istorinę Lietuvos sostinę Vilnių. Pasirodė, kad svarbių argumentų galima surasti ne tik viduramžių, bet ir naujojoje Lietuvos istorijoje. Iki 1917 m. Vilniaus klausimas tebuvo idėjų lygio, o dabar prasidėjo jo praktinis sprendimas. Todėl Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės aptarimas, kartu ir sakralinį motyvą turinčio Seimo pavadinimo akcentavimas buvo ideologiškai pagrįstas, sąlygotas tuometinės valstybinės politikos reikalavimų ir turėjo mobilizuojančią reikšmę lietuvių visuomenei.

Pirmiausia L. Gira gana detaliai išnagrinėjo Suvažiavimo organizavimo niuansus – „Vilniaus žinių“ dienraščio ir tautinių demokratų vaidmenį organizuojant Suvažiavimą, OK veiklą, atskleidė Memorandumo Rusijos vyriausybei reikšmę (jo teigimu, tai buvo taktinė priemonė norint išsiaiškinti Rusijos valdžios poziciją), išnagrinėjo lietuvių politinių partijų bei grupuočių ir pavienių asmenų veiklą Seimo metu. Taip pat gvildeno kitus Seimo bruožus, kaip atskirus tyrimo objektus aptarė Seimo reikšmę ir tikslus, nemažai vietos skyrė socialinės psichologijos ir Seimo buities problemoms.

Idėjinių-politinių ir istorinių požiūriais Seimo problema tapo labai aktuali lenkams užgrobus Vilnių ir Vilniaus kraštą. Nuolat pabrėžiama, kad atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, liko neįgyvendintas vienintelis Didžiojo Vilniaus seimo reikalavimas – Vilnius kol kas nėra Lietuvos sostinė. Todėl Seimo problemos tarnauja propagandai atgauti Vilnių. Tai veda prie to, kad kartais Seimas pradedamas pernelyg idealizuoti. Tokios tendencijos pasireiškia ir pačioje Lietuvoje, ir tarp pasilikusių gyventi Vilniuje lietuvių.

³¹L. Noreika?/, „Petrapilis. Lapkričio 22 d.“ (vedamasis), *Lietuvių balsas*, 1915.XI.22, nr. 20; J. Tumas, „Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laiku“; P. Leonas, „Atminimas, Leonas P. „Prieš dešimt metų ir dabar“; A. Sketeris, „Iš mano atsiminimų“; J. Alekna, „Farsas Lietuvoje 1905 metais“; R. J. ?/!, „Didžiojo Vilniaus suvažiavimo atminimui“, *Lietuvių balsas*, 1915.XI.26, nr. 21.

³²P. Klimas, *Dienoraštis. 1915.XII.1–1919*, Chicago, 1988, p. 88 (Inteligentų biuro Lietuvos reikalams svarstyti 1916 m. vasario 3 d. posėdžio protokolas); *Ibidem*, p. 111 (Lietuvių atsakymas į vokiečių prašymą pateikti deklaraciją, 1916.IV.24); P. Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, MAB RS, f. 117-1204, l. 203–204; L. Noreika, „A. a. Juozas Kubilius“, *Lietuvių balsas*, 1917.III.12, nr. 18; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame seime, *Lietuvių balsas*, 1917.VI.1; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame susirinkime, *Lietuvių balsas*, 1917.VI; Pr. T. ?/!, „Rusijos lietuvių seimas“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI; P. Bagdonas, „Apie Didžiosios Lietuvos pakraščius“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI. 6; „Iš pirmosios kun. J. Tumo kalbos Rusijos lietuvių seimui 1917 m. gegužės 31 d. dėl Lietuvos nepriklausomybės“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI.14, nr. 42; J. Tumas, „Autonomistų-federalistų tarybos Kijevė“, *Lietuvių balsas*, 1917.VIII.27; P. Klimas, „1918 m. vasario 16 d.“, *Lietuvos aidas*, 1918.II.19, nr. 22.

³³Žr. 32 išnašą.

³⁴P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 81 (J. Šaulio pranešimas Inteligentų biuro Lietuvos reikalams svarstyti posėdyje 1916.II.3).

³⁵L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6; IX.28, nr. 8; IX.29, nr. 9; X.6, nr. 12; X.18, nr. 17; X.20, nr. 18; X.23, nr. 19; XI.1, nr. 23; XI.8, nr. 26; 1918.I.1, nr. 1; III.29, nr. 39; IV. 4, nr. 40.

Skambiai ir iškilmingai Seimo metinės paminėtos 1925 ir 1930, šiek tiek kukliau – 1935 metais³⁶. Seimo jubiliejų minėjimus 1925 m. organizavo tiek pati vyriausybė (vadovaujama krikščionių demokratų), tiek ir opozicija (socialdemokratai, liaudininkai ir tautininkai). Nors opozicija veikė kartu, tačiau ir jos gretose būta konfliktų: tautininkai visai reklamavo savo kaip Seimo organizatorių indėlį, teigdami, kad LDP ir LSDP tikrai trukdė organizaciniams darbams. Socialdemokratai, neneigdami tautininkų nuopelnų organizuojant Suvažiavimą, aiškino, kad pastarieji pasinaudojo socialdemokratų paruošta revoliucine situacija Lietuvoje, be to, Seime, anot socialdemokratų, tautininkų ir J. Basanavičiaus įtaka buvo minimali, o Seimo nutarimus vykdė tik socialdemokratai, padedant LVS. Tiesa, socialdemokratai, atlikę nemažą agitacinį darbą 1905 metais ir iš tikrųjų padėję daug pastangų Seimo nutarimams įgyvendinti, tarpukario laikotarpiu dažniau akcentavo 1905 m. revoliucijos, o ne Seimo sukaktuves³⁷. Liaudininkai, parėmę socialdemokratų tvirtinimus, kad tautininkai Suvažiavimą organizavo ne kaip politinę, o kaip kultūrinę akciją ir kad Seime tautininkų vaidmuo, išskyrus J. Basanavičiaus įtaką, buvo menkesnis, nurodydavo socialdemokratų atsisakymą dalyvauti Suvažiavimo organizavimo darbe, nuolatinį Seimo darbo trukdymą ir kt. Tačiau visas šias tris partijas vienijo tuometinės politinės kovos prieš krikdemus motyvai. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad krikdemų vaidmens Seime nė viena iš šių trijų partijų nemenkino. Galbūt todėl, kad jis iš tiesų ir nebuvo didelis.

Situacija truputį pasikeitė 1930 m. minint Seimo 25 metų jubiliejų. Dabar jau tautininkai iš esmės stengėsi sumenkinti LSDP ir LDP nuopelnus, o pastarieji (t. y. socialdemokratai ir liaudininkai) – tautininkų ir krikdemų. Nors LSDP ir valstiečiai liaudininkai kartu kovojo prieš tautininkų režimą, toliau plėtojosi tarpusavio diskusija. Ne visada korektiški vieni kitų atžvilgiu buvo tautininkai ir krikdemai. Aišku, būta ir išimčių – objektyviai politinių partijų vaidmenį Seime vertino J. Basanavičius, F. Bortkevičienė, M. Biržiška, L. Gira ir kiti.

Lietuvos Respublikos laikotarpiu pasirodė labai daug Seimo memuarinių aprašymų. Nors jų apimtis dažniausiai nebuvo didelė, tačiau visi jie puikiai vienas kitą papildė. Tiesa, dauguma šių aprašymų buvo seimo dalyvių atsiminimai. Kitas dalykas, kad kai kurių Seimo laikų politinių veikėjų atsiminimus, turint galvoje juose keliamus tikslus ir uždavinius, taip pat pateiktą tuometinės politinės situacijos analizę galima kvalifikuoti ir kaip mokslinius-publicistinius straipsnius ar studijas. Išimtinai moksliniams darbams galima priskirti V. Žilėno,

P. Rusecko, M. Biržiškos, A. Šmulkščio straipsnius ar studijas³⁸, moksliniams-publicistiniams – M. Krupavičiaus, O. Pleirytės-Puidienės, F. Bortkevičienės, E. Galvanausko, J. Kriaučiūno, K. Puidos, Pr. Klimaičio, D. Alseikos, J. Basanavičiaus, St. Kairio, K. Bielinio, J. Gabrio-Paršaičio, A. Smetonos ir kt. autorių darbus³⁹. Labai fragmentiškai apie

³⁶Zr.: *Lietuvos žinios* (1925, 1930, 1931 m.), *Lietuvis* (1925 m.), *Lietuva* (1925 m.), *Lietuvos ūkininkas* (1930 m.), *Socialdemokratas* (1925, 1930 m.), *Lietuvos aidas* (1929, 1930, 1935 m.), *Rytas* (1925, 1930, 1935), *Diena* (1935 m.) ir kt.

³⁷Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47; Sermėgius ?/, „LSD Partijos 1905 m. manifestas“, ibidem; K. M. ?/ „Didysis Vilniaus seimas“, ibidem; Kunigas ?/, „LSD Partijos sušaukto Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai“, ibidem, 1925.XII.24, nr. 50; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, ibidem, 1925.VIII.27, nr. 34; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 12, p. 619–624 ir kt. str.

³⁸V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914 m.*, V., 1935; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus seimas. 1905–1930*, K., 1930; A. Šmulkštys, „Lietuvos tautinė ir valstybinė sąmonė“, *Rytas*, 1925.XII.6, nr. 272; M. B-ka /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, in *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, K., 1937, p. 690–705, J. et^{xxx} Pellisier /J. Pellisier et J. Gabrys/, *Les principaux artisans de la renaissance lituanienne*, Lausanne, 1918, p. 167–193.

³⁹M. Krupavičius, „Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija“, *Krikščionis demokratas*, 1927, nr. 3[4]5, p. 53–58; O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, *Lietuvos žinios*, 1925.IX.29, nr. 270; Idem, „Vilnius ir Dr. J. Basanavičius“, ibidem, 1927.III.1, nr. 48, III.2, nr. 49; III.3, nr. 50; III.5, nr. 51; Idem, „A. Smetonos vagomis“, *Lietuvos aidas*, 1931.XI.28, nr. 272; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus seimo laikų ūpas“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; Idem, „Neklaidinkit visuomenės“, ibidem, 1925.XII.10, nr. 281; Idem, „Povilas Višinskis“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XI.27; „Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų“, *Lietuvos žinios*, 1931.IV.8, nr. 87; IV.20, nr. 88; IV.21, nr. 89; IV.22, nr. 90; IV.23, nr. 91; A. ?/, „Praeities pėdsakai“, *Lietuvos aidas*, 1929.III.7, nr. 54; III.9, nr. 56; III.15, nr. 61; III.16, nr. 62; III.19, nr. 64; J. Kriaučiūnas, „Iš mūsų partijų etikos praeityje“, *Lietuvos aidas*, 1929.VII.8, nr. 151; Idem, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, *Lietuvis*, 1925.VIII.20, nr. 184; Idem, „Didįjį Vilniaus seimą atsiminus. 25 metų sukakties proga“, *Lietuvos aidas*, 1930.XII. 4, nr. 277, XII.5, nr. 278; K. Puida, „Vilniaus seimas“, *Lietuvis*, 1925.XII.1, nr. 271; Pr. Klimaitis, „Lietuvos visuomenės srovės Didžiojo Vilniaus seimo metu“, *Rytas*, 1925.XII.10, nr. 274; Idem, „Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn.“, *Mūsų rytojus*, 1930.IV.7, nr. 45; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojus*, 1930.XI.28, nr. 48; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, Nr. 1, p. 43–56; nr. 2, p. 146–160, nr. 4, p. 365–376; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, V., 1925; A. D. /D. Alseika/, „1905 metų Didysis Vilniaus seimas“, *Vilniaus kalendorius 1926 metams*, V., 1925, p. 92–93; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Socialdemokratas*; op. cit. St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, op. cit; K. Bielinis, „1905 metai“, *Kultūra*, 1930, nr. 8, p. 395–401, nr. 9, p. 458–465, nr. 10, p. 507–513, nr. 11, p. 564–571, nr. 12, p. 624–630; J. Gabrys-Paršaitis, „Didysis Vilniaus seimas (1905–1925). Iš mano atsiminimų“, *Lietuva*, 1926.I.2, nr. 1, I. 7, nr. 4; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji romuva*, 1936, nr. 47, p. 937–941; nr. 48, p. 963–966, nr. 50, p. 995–997; 1937, nr. 1, p. 13–14; nr. 3, p. 55–58, nr. 7, p. 155–158, nr. 9, p. 270–272; A. Sm. /A. Smetona/, „Vilniaus seimą atsiminus“, *Lietuvis*, 1925. XI.27, nr. 47, p. 1–2; Idem, „Prieš melų ginklą“, *Lietuvis*, [tęsinys 25 p.]

Seimą rašoma A. Alekno, P. Šležo, I. Malinausko, V. Čižiūno, A. Šapokos „Lietuvos istorijose“⁴⁰. Taip pat atkreiptinas dėmesys į J. Būtėno, J. Nezabitausko, A. Merkelio biografines studijas apie P. Višinskį, J. Basanavičių ir J. Tumą-Vaižgantą⁴¹. Daug medžiagos pateikta Seimo minėjimų 1925, 1930, 1935 m. aprašymuose⁴². Be to, reikėtų išskirti ir kai kuriuos atsiminimus, kuriuose detalai aptariamos atskiros Seimo problemos ar Seimo personalijos. Tai J. Girniaus, J. Gudo, K. Gylio, K. Stikliaus, J. Knabiko, A. Brundzos, P. Vileišio, A. Rucevičiaus, J. Jaisaičio, A. Daugėlišio, G. Petkevičaitės-Bitės, kiti jau minėtų autorių O. Pleirytės-Puidienės, E. Galvanausko, J. Kriaučiūno, A. Šmulksčio darbai⁴³.

Nors paminėti straipsniai aprėpia didelę Seimo problemų dalį, tačiau ne visoms skirta pakankamai dėmesio. Gana išsamūs OK veiklos, politinių partijų santykių ir apskritai Suvažiavimo organizavimo aprašymai. Taip pat daug dėmesio skirta nutarimų skleidimui ir vykdymui, caro valdžios represijoms prieš Seimo dalyvius ir prieš tautinę revoliuciją Lietuvoje. Mažiau rašyta apie Seimo eigą, politinių partijų santykius po Seimo, neaptinkama kiek labiau apibendrinto ir konceptualaus caro valdžios represijų vertinimo ir t. t.

Iš paminėtų darbų apie Seimą reikšmingiausi, mūsų nuomone, yra L. Giros, P. Rusecko, Pr. Klimaičio, J. Gabrio-Paršaičio, M. Biržiškos ir Viktoro (neidentifikuotas asmuo, gal Viktoras Biržiška?) straipsniai arba studijos. Visi šie autoriai, išskyrus P. Rusecką (jis atvyko į Lietuvą išsuk po Seimo), buvo Seimo dalyviai. Tiesa, savo darbuose Pr. Klimaičiui ir J. Gabriui nepavyko išvengti šališkumo vertinant tas politines gruputes, kurioms jie atstovavo (Pr. Klimaitis – tautininkams, J. Gabrys – LDP ir LVS). Pr. Klimaitis didesnę dėmesį sutelkė į Suvažiavimo organizavimo ir jo eigos aprašymą, o J. Gabrys gana išsamiai nagrinėjo Lietuvos politinę situaciją iki 1905 m. rudens ir lietuvių partijų politines nuostatas, ypač susikoncentruodamas ties LDP ir LVS veikla. P. Rusecko nuopelnas – kvalifikuota, mokslinė Seimo nutarimų analizė, siejant šiuos nutarimus su lietuvių politinių jėgų taktika ir strategija bei tautinės revoliucijos uždaviniais. M. Biržiška studijoje „Didysis Vilniaus Seimas“, išspausdintoje Lietuviškojoje enciklopedijoje, tarsi apibendrinė visus Seimo vertinimus. Autorius Seimo problemas nagrinėjo istoriografiškai, pateikdamas pačias kontroversiškas nuomones. M. Biržiška – pirmasis po M. Römerio ir L. Giros plačiau aptarė Memorandumą Rusijos vyriausybei, taip pat lietuvių partijų valstybines-politines programas.

Iš esmės tik Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo padėtas tvirtas pagrindas visapusiškiems Seimo tyrimams. Be šios medžiagos nebūtų galima rekonstruoti nei Suvažiavimo organizavimo aplinkybių, nei jo eigos.

³⁹[atkelta iš 23 p.] 1925.XII.18, nr. 50; Algis ?/, „Kaip gimė Didysis Vilniaus seimas“, *Diena*, 1935.XII.15, nr. 50; Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, op. cit.; Kez P. ?/, „Atgaivinkime Didžiojo Vilniaus seimo dvasią“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.6, nr. 279.

⁴⁰A. Alekna, *Lietuvos istorija*, Tilžė, 1923, p. 211–213; P. Šležas, I. Malinauskas, *Lietuvos istorija*, K., 1934, p. 104–105; P. Šležas, V. Čičiūnas, *Lietuvos istorija*, K., 1936, p. 110–112; *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, K., 1936, p. 516–518.

⁴¹J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, K., 1936, p. 95–110; A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, K., 1938, p. 221–233; A. Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, K., 1934, p. 156–166 ir kt. veik.

⁴²Žr.: *Lietuvos žinios*, 1925, nr. 275, 276, 277 ir kt., 1930, nr. 252, 277, 278, 293 ir kt., 1931, nr. 6; *Lietuvis*, 1925, nr. 276, 277, 278 ir kt.; *Lietuva*, 1925, nr. 257, 264, 267 ir kt.; *Rytas*, 1925, nr. 45, 48, 49, 50; *Socialdemokratas*, 1925, nr. 45, 48, 49, 50 ir kt. periodika.

⁴³J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; K. Stiklius, „Truputis iš 1905 m. atsiminimų“, *ibidem*, 1931.III.5, nr. 51; P. Degulis, „1905 metų įvykiai Utenoje“, *ibidem*, 1931.II.28, nr. 48, III.2, nr. 49; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėje“, *ibidem*, 1931.III.12, nr. 57, III.13, nr. 58; K. Gylys, „Kodėl sugriuvo Rusijos carizmas“, *ibidem*, 1931.III. 21, nr. 65, III.23, nr. 66, III.24, nr. 67, III.25, nr. 68; J. Knabikas, „Iš 1905 metų judėjimo Viekšnių apylinkėje“, *ibidem*, 1931.XI.16, nr. 261; A. Brundza, „Cicilikmečio atsiminimai – kovos už laisvę“, *ibidem*, 1931. XII. 24, nr. 293, XII.28, nr. 294, XII.29, nr. 295, XII.30, nr. 296; P. Vileišis, „Mano laike 33 metų darbų dėl lietuviškos spaudos atsiminimai“, *Lietuva*, 1925.XI.7, nr. 251; XI.9, nr. 252; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, *Lietuvis*, 1925.XII.12, nr. 280; J. Jasaitis, „Suom cuique. . . Kaip buvo atspausdinti Didžiojo seimo nutarimai“, *Lietuvis*, 1925.XII.17, nr. 284; E. Galvanauskas, „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo atsiminimų“, *Lietuva*, 1926.I.2, nr. 1; A. Daugėliškis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Lietuvos aidas*, 1935.XII.5, nr. 312; J. Kriaučiūnas, *Mano praeities vaizdeliai*, K., 1936; A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje“, *Lietuvos žinios*, 1932.I.2, nr. 1; O. Pleirytė-Puidienė, „Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis“, *Lietuvis*, 1926.VIII.27, nr. 34; A. Šmulkštys, „Neleistinos klaidos“, *Rytas*, 1925.XII.10, nr. 274; Idem, „Jie niekad nestovėjo tautos priešaky“, *ibidem*, 1925.XII.12, nr. 276; G. Petkevičaitė, „Vilniaus seimas“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.5, nr. 278 (t. p. *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49); Vl. Nagevičius, „Didžiojo Vilniaus seimo laikai“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.23, nr. 292.

Marksistinė, sovietinė ir sovietinio laikotarpio istoriografija. Su Lietuvos Respublikos laikotarpiu įsigalėjusiu kiek perdėtu Didžiojo Vilniaus seimo adoravimu disonavo tuo metu Maskvoje gyvenusio V. Mickevičiaus-Kapsuko požiūris. 1905 m. revoliucijai ir Seimui V. Kapsukas skyrė nemažai dėmesio⁴⁴. Reikėtų pažymėti, kad jis išliko nuoseklus: V. Kapsuko Vilniaus seimo koncepcija metams bėgant nekeitė.

Nagrinėdamas Seimo ir revoliucijos problemas, jis rėmėsi klasių kovos teorija ir V. Lenino 1905–1907 m. „buržuazinės demokratinės revoliucijos“ koncepcija. V. Kapsuko nuomone, nors Lietuvos proletariatas dar buvo silpnas, bet jis suvaidino 1905 m. revoliucijoje didžiulį vaidmenį, o Lietuvos valstietija buvo svarbiausia proletariato pagalbininkė⁴⁵. Tik revoliucinė situacija ir siekis neprarasti įtakos Lietuvos visuomenei esą privertė „liberalus ir buržuazinius demokratų“ radikalizuotis. Vis dėlto V. Kapsukas – 1905 m. įvykių liudininkas ir dalyvis – gerai suprato didžiulę Seimo reikšmę ir ne kartą yra pažymėjęs, kad tai buvo revoliucinio judėjimo kulminacija⁴⁶. Jo teigimu, nors Suvažiavimą organizavo „reakcionieriai“, t. y. tautininkai ir krikščionys demokratai (V. Kapsukas teisus tik iš dalies, nes krikdėmai tiesiogiai prie Suvažiavimo organizavimo neprisidėjo), vis dėlto LSDP ir į Vilnių atvykusių revoliucingai nusiteikusių valstiečių dėka pavyko priimti sąlygiškai „teigiamus“ nutarimus. Svarbiausi V. Kapsuko argumentai, leidžiantys teigiamai charakterizuoti Seimą, buvo tai, kad Seimas „surinko didžiulę valstiečių minią ir iš dalies darbininkų“ ir į jo „nutarimus žiūrėta kaip į privalomus“⁴⁷. Šie samprotavimai rodo, kad autorius, nors ir tendencingai, tačiau gana blaiviai vertino Seimo nutarimus. Vis dėlto kritikos šių nutarimų atžvilgiu apstu. V. Kapsukui labiausiai kliuvo „nacionalistinis“ nutarimų pobūdis ir „tautos vienybės“ propagavimas. Anot jo, visos tautos suvienijimas dėl klasinių interesų skirtumo iš esmės yra neįmanomas⁴⁸. Taip pat pažymima, jog nutarimuose visiškai nekalbama apie darbininkų ir valstiečių ekonominius reikalus, ypač žemės klausimą, kad juose nieko nėra apie „Lietuvos klasių santykius“ ir t. t.⁴⁹ Jo nuomone, Seime viešpatavo pasiturinčių ūkininkų dvasia.

Be šios ideologinės kritikos, reikėtų pažymėti ir kitą, racionaliąją, Seimo nutarimų kritikos pusę. Jo teigimu, Seimo rezoliucija buvo neaiški, nenurodė tikslesnių konkrečios veiklos orientyrų, taip pat neapibrėžė lietuvių visuomenės santykių su caro valdžia, o svarbiausia – Seimo metu nebuvo sukurtas joks revoliucinis orga-

nas, galintis vykdyti jo nutarimus⁵⁰. Čia nemažai kluvo ir LSDP, pasak V. Kapsuko, nesugebėjusiai perimti iniciatyvos ir atsiriboti nuo „liberalinių ir buržuazinių demokratiškos partijų“. LSDP veiklos kritika iš kairiųjų pozicijų sudaro nemažą V. Kapsuko kūrybinio palikimo dalį. Jo teigimu, LSDP buvo „smulkiaburžuazinius ir smulkiapatriotinius šūkius propagavusi partija“ (nors tai ir prieštaringa, tačiau kartais ji vadinama ir stambiųjų ūkininkų partija)⁵¹, 1905 m. užsiėmusi aktyvia antirusiška propaganda, o Seime St. Kairio dėka sudariusi „sandėrį“ su lietuvių buržuazija. Tiesa, esą vėliau, kitą dieną po Seimo, LSDP, priimdama savo nutarimus, bandė ištaisyti padėtį ir revoliucinti darbininkus ir valstiečius, tačiau lemiamas momentas jau buvo praėjęs⁵². Vis dėlto, anot V. Kapsuko, LSDP 1905 m. buvo vienintelė partija, kuri kėlė nepriklausomos Lietuvos reikalavimą⁵³. Toks tvirtinimas daugiau pagrįstas LSDP lozungų, o ne programinių dokumentų analize,

⁴⁴V. Kapsukas, „Kalbos kairiųjų darbininkų organizacijų konferencijoje“, *Raštai*, t. 6, V., 1963, p. 573–580; Idem, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, V., 1964, p. 545–593; Idem, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, V., 1970, p. 429–447; Idem, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, V., 1971, p. 203–214; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, p. 215–242; Idem, „Vilniaus seimo troškimai, Lietuvos dabartis ir opozicija“, *ibidem*, p. 296–300; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, p. 366–377; Idem, „Dėl D-ro Basanavičiaus sukaktuvių paminėjimo“, *ibidem*, p. 378–381; Idem, „Lietuvos tautininkai 1905 m. revoliucijos metu“, *ibidem*, t. 12, V., 1978, p. 40–47; Idem, „Kun. J. Tumo-Vaižganto politinis veidas“, *ibidem*, p. 340–354; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, p. 513–568.

⁴⁵V. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *Raštai*, t. 10, p. 215, 224 ir kt. ; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 522.

⁴⁶V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, p. 442; Idem, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 205, 211–213.

⁴⁷V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 211–213.

⁴⁸V. Kapsukas, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 564; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 549.

⁴⁹V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 210–211.

⁵⁰*ibidem*, p. 206–209.

⁵¹V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, p. 443; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 521.

⁵²V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, p. 439–440; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, t. 10, p. 215–216, 225; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, p. 373–374; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 557–559.

⁵³V. Kapsukas, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 561–562; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, t. 10, p. 374–377.

be abejo, buvo pernelyg kategoriškas, nes nebuvo atsižvelgta į kitų lietuvių politinių partijų valstybingumo idėjos įgyvendinimo taktinius ir strateginius niuansus. Panašiai kaip ir teiginys, kad LDP, krikščionys demokratai ir tautininkai Seime buvo sudarę bendrą frontą prieš LSDP⁵⁴. Toks tvirtinimas gali būti pateisinamas nebent klasių kovos teorijos požiūriu, nes tautiniai demokratai ir krikdemai Seime formaliai nesiblokavo (būta netgi didelių nesutarimų tarp šių grupuočių), o LDP apskritai atliko taikytojo vaidmenį, kaip ir dešinysis LSDP sparnas, vadovaujamas St. Kairio.

Gan prieštarinę V. Kapsuko požiūrį į politinių partijų santykius taip pat puikiai iliustruoja kategoriškas tautinių demokratų ir krikdemų reikšmės 1905 m. tautinėje revoliucijoje neigimas, kaltinant juos „sandėriu su carizmu“, pasitenkinimu spalio 17 d. manifestu ir sąmoningu revoliucinio judėjimo slopinimu, „dvarininkų, stambių ūkininkų ir fabrikantų interesų gynimu“⁵⁵. Vis dėlto 1905 m. revoliucijos realijos vertė V. Kapsuką pripažinti, kad „politinis judėjimas, kurio nelydėjo nacionalinis išsivadavimo judėjimas, buvo daug silpnesnis“ ir kad „nacionaliniai elementai revoliuciją iškėlė į labai aukštą lygį“⁵⁶.

Taigi V. Kapsuko kaip istoriko ir publicisto įžvalgumas buvo neatskiriamas nuo ideologinio dogmatizmo. Galbūt todėl jis taip ir nesugebėjo visiškai atskleisti visos lietuvių tautos (o ne jos dalies) politinių siekių ir Lietuvos valstybingumo raidos logikos.

Didžiajam Vilniaus seimui šiek tiek dėmesio skyrė ir V. Kapsuko bendramintis Z. Angarietis⁵⁷. Konceptualiai jų vertinimai mažai skyrėsi, nebent galima pažymėti, kad Z. Angarietis, nagrinėdamas Seimo problemas, dar labiau kritikavo Seimą ir jo nutarimus.

Sovietinė historiografija apie Seimą, palyginti su V. Kapsuku, be abejonės, žengė didelį žingsnį atgal. Galėtume išskirti du sovietinės historiografijos laikotarpius: 1) iki 7 dešimtmečio pradžios ir 2) nuo 7 dešimtmečio pradžios iki 1988 metų. Pirmuoju periodu buvo formuojamas oficialus sovietinės historiografijos požiūris į Seimo* rengimą kaip į buržuazijos lavravimo priemonę siekiant atitraukti darbininkus ir valstiečius nuo klasių kovos. Prieita netgi iki to, jog teigta, esą Seimo organizatoriai bijojo valstiečių ir slapta bandė susitarti su caro vyriausybe. Taip pat susiformavo kiti historiografijos stereotipai, kurie buvo V. Kapsuko vertinimų labai blogos kokybės interpretacija (A. Ivanovas, P. Girdzijauskienė, J. Jurginis**, K. Žukauskas, Vl. Pavilonis ir kt. autoriai, taip pat 1963 m. išleista Lietuvos TSR istorija)⁵⁸. Iš esmės buvo plėtojama V. Kapsuko ideologinė Seimo kritika, beveik

užmirštant jo racionaliąją kritikos pusę. Antruoju periodu iš dalies jau buvo pripažįstama, kad Seimas buvo 1905 m. revoliucijos Lietuvoje kulminacija ir vienas iš svarbiausių nacionalinio judėjimo įvykių⁵⁹. Konkrečių Seimo problemų, tarp kitų – ir buržuazijos vaidmens bei „susitaikėlišku“ Seimo nutarimų – vertinimai, nors kiek ir švelnesni, tačiau nedaug skyrėsi nuo pirmojo laikotarpio istorikų.

Taip pat galima paminėti autorius, kurie Seimo atžvilgiu sunkiomis sovietmečio sąlygomis liko daugiau ar mažiau neutralūs⁶⁰ (nors jie

⁵⁴V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 208.

⁵⁵V. Kapsukas, „Lietuvos Socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 572; „Kalbos kairiųjų darbininkų organizacijų konferencijoje“, *ibidem*, t. 6, p. 5'4; „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 207–208; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, t. 10, p. 230–239; Idem, „Lietuvos tautininkai 1905 m. revoliucijos metu“, *ibidem*, t. 12, p. 40–47 ir kt. str.

⁵⁶V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 550, 559.

⁵⁷Z. Angarietis, *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. Partijos istorija nuo 1896 iki 1907 metų*, Smolenskas, 1921, t. 2, p. 334–340 ir kt.

**Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas, kaip idealizuojantis lietuvių „buržuazijos“ forumą, tuomet negalėjo būti vartojamas. Tiek sovietinės istoriografijos atstovams, tiek ir istorikams, siekusiems objektyviai tyrinėti Seimo problemas, parankus buvo istorinis pavadinimas – Lietuvos suvažiavimas Vilniuje. Apie tai plačiau žr.: E. Motieka, „Nuo Lietuvos suvažiavimo Vilniuje“ ..., p. 313–314.*

**Reikėtų pažymėti, kad J. Jurginis Seimui skyrė daug didesnę dėmesį negu kiti sovietiniai istorikai. Be to, jam priklauso nuopelnas gana objektyviai ir plačiai nušviečiant 1905 m. revoliucijos Lietuvoje (ir konkrečiai – Vilniuje), raidą.

⁵⁸A. В. Иванов, „Револуция 1905–1907 гг. в Литве“, in: *Револуция 1905–1907 годов в национальных районах России*. М., 1949, с. 301–348; П. П. Гирдзияускаене, *Револуция 1905–1907 гг. в Литве*, in: *Револуция 1905–1907 гг. в национальных районах России*, М., 1954, с. 311–354; P. Girdzijauskienė, *1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje*, V., 1955; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, V., 1958, p. 96–115 ir kt. ; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905–1907 m.*, K., 1960, p. 26–37 ir kt. ; Vl. Pavilonis, „Buržuazinių politinių partijų pažiūra į Lietuvos valstybingumą (1905–1918 m.)“, *Lietuvos TSR AMMD, Teisė*, 1965, t. 5, p. 52–55; *Lietuvos TSR istorija: Nuo 1861 iki 1917 metų*, V., 1963, p. 332–333 ir kt. veik.

⁵⁹*LKP istorijos apybraiža*, t. 1, V., 1971, 1887–1920, p. 178–181; *История Литовской ССР: С древнейших времен до наших дней*, Вильнюс, 1978, с. 263–266; „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6, V., 1980, p. 537; P. Freidheimas, „Didysis prologas“, *Švyturys*, 1985, nr. 20, p. 6–7; *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, t. 1, V., 1985, p. 332; J. Zinkus ir kt., „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, V., 1986, p. 559–560; M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų ligi 1917 metų*, V., 1988, p. 170–171 ir kt. veik.

⁶⁰J. Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, V., 1972, p. 77–79 ir kt.; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, V., 1978, p. 252–282; A. Piročkinas, *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoseletojas (1904–1930)*, V., 1978, ir kt. aut.

Seimo tiesiogiai ir netyrinėjo). 1986 m. buvo išspausdinta St. Lazutkos ir I. Valikonytės studija apie 1905–1907 m. revoliucijos istoriografiją⁶¹, kur nemažai vietos skirta ir Seimo istoriografijai. Nors autorių vertinimai beveik nesiskiria nuo pirmojo sovietinio periodo istorikų minčių, vis dėlto tai pirmasis istoriografinis darbas po M. Biržiškos ir J. Ochmanskio* straipsnių.

Atskirai reikėtų aptarti A. Tylos indėlį į 1905–1906 m. tautinės revoliucijos ir Didžiojo Vilniaus seimo tyrimus⁶². Svarbiausias jo darbas – monografija apie 1905 metų revoliuciją Lietuvos kaime. Pirmiausia į akis krinta pati knygos struktūra. Tai puikus pavyzdys, rodantis, kad sovietinės cenzūros sąlygomis vis dėlto buvo įmanoma objektyviai ir išsamiai tyrinėti Lietuvos istorijos problemas. Pasirinktas tyrimo objektas – Lietuvos valstiečiai 1905–1906 metais – buvo pakankamai platus, kad būtų galima panagrinėti ir kitas problemas: išsamiai aptariama Lietuvos politinė padėtis, lietuvių nacionalinio judėjimo siekiai, kai kurie lietuvių inteligentijos formavimosi ir raidos bruožai, LSDP veikla. Didelis dėmesys skirtas ir Suvažiavimui, rinkimams į jį, tautinės revoliucijos vystymuisi iki Suvažiavimo ir po jo, vietinės valdžios kūrimuisi Suvažiavimo laikotarpiu, aptarti kiti jo organizavimo ir nutarimų vykdymo klausimai. Nuoseklus A. Tylos tyrimo rezultatas – remiantis visiškai nauja archyvine medžiaga, buvo įrodyta lemiama Seimo reikšmė tautinei revoliucijai.

A. Tylos monografijoje atlikta kruopšti valstiečių judėjimo prielaidų ir konkrečių priežasčių 1905 m. analizė. Paties valstiečių judėjimo 1905–1906 m. tyrimas leido daryti išvadas ir apie naujos pilietinės visuomenės klostymąsi Lietuvoje. Autorius, atskleisdamas lietuvių inteligentijos vadovaujantį vaidmenį telkiant lietuvių visuomenę, kartu netiesiogiai sugestijavo, jog 1905 metai buvo lemiami formuojantis vienašališiam lietuvių etnosocialiniam organizmui. Remiantis A. Tylos tyrimais, galima daryti išvadą, kad lietuvių politinė struktūra Seimo laikotarpiu jau turėjo tvirtą socialinę atramą ir tai puikiausiai pademonstravo valstiečių dalyvavimas Seime ir besąlygiškas jo nutarimų vykdymas. Taigi tiesiogiai to nedeklaruodamas, istorikas iš esmės paneigė V. Kapuko ideologinės Seimo kritikos argumentus, o autoriaus tyrimo požiūris atvėrė naujas perspektyvas Seimo ir 1905–1906 m. pr. tautinės revoliucijos Lietuvoje problemoms nagrinėti.

* * *

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į sovietinę rusų 1905–1907 m. revoliucijos istoriografiją, kur greta ryškių ideologinių akcentų at-
randame Rusijos imperijos revoliucinės situacijos 1905–1907 m., caro
valdžios politikos imperijos pakraščiuose analizę⁶³.

Lietuvių emigracijos istoriografija. Didysis Vilniaus seimas lietuvių
išeivijai padarė nemažą įspūdį. Tiesioginė Seimo, sutelkusio tautą
politiniams uždaviniams spręsti, išdava buvo 1906 m. vasario mėn.
įvykęs Lietuvių suvažiavimas Filadelfijoje (kitai dar vadintas Ameri-
kos lietuvių seimu Filadelfijoje), turėjęs suvienyti Amerikos lietuvių po-
litines sroves. Tačiau 1906–1907 m. Lietuvoje tebevykstant susidoro-
jimams su revoliucijos (ir Seimo) dalyviais, domėjimasis jos proble-
momis Amerikoje kiek sumažėjo. Tiesiog stebėtina, kad gana gausi
Amerikos lietuvių periodika taip ir nesugebėjo išsamiau nagrinėti
Seimo problemų. Kiek plačiau apie Seimą pradėta rašyti tarpukario
periodu. Iš dalies tai nulėmė jo reikšmės suabsoliutinimas Lietuvoje.
Savarankiškų vertinimų būta mažai, iš esmės tai buvo Lietuvoje
vyravusio „oficialaus“ požiūrio į Seimą atspindys. Skirtumas tik tas, kad
„Seimo korta“ nebuvo naudojama politinei kovai. Mat Amerikos

⁶¹S. Lazutka, I. Valikonytė, „1905–1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija“, *Lietuvos TSR AMMD. Istorija*, t. XXV, V., 1986, p. 53–75.

*Žr. skyrelį „Lenkų istoriografija“.

⁶²A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, V., 1968; Idem, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, *Lietuvos TSR MAD, A serija*, 1968, t. 2, p. 75–94; Idem, „Pirmoji liaudies revoliucija: Lietuvos valstiečiai 1905 m.“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, nr. 4, p. 8–10; Idem, „1905 metų revoliucijos reikšmė lietuvių kultūrai“, *Kultūros barai*, 1975, nr. 12, p. 44–48; Idem, „1905 metų įvykiai Suvalkijoje“, *Acta Baltico-Slavica*, 1987, t. 18, p. 367–375 ir kt. veik. Taip pat kolektyvinė monografija: T. Карьяхярм, Я. Крастынь, А. Тила, *Революция 1905–1907 гг. в Прибалтике*, Таллин, 1981.

⁶³Л. К. Ерман, *Интеллигенция в первой русской революции*, М., 1966; Э. Д. Черменский, *Буржуазия и царизм в первой русской революции*, М., 1970; В. А. Анушкин, *Русско-японская война в 1904–1905 гг.*, М., 1970; Б. В. Ананьин, *Россия и международный капитал 1897–1914*, Л., 1976; Ю. Б. Соловьев, *Самодержавие и дворянство в 1902–1907 гг.*, Л., 1981; А. Б. Ушаков, *Демократическая интеллигенция периода трёх русских революций*, М., 1958; В. В. Шелохоев, *Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг.*, М., 1986; А. В. Игнатъев, *С. Ю. Витте – дипломат*, М., 1989 ir kt. veik.

lietuviai Seime nedalyvavo ir negalėjo sau priskirti kokių nors didelių nuopelnų, nebent idėjinę ir moralinę paramą ir nemažas į Lietuvą revoliucijos metais atsiųstas pinigų sumas.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje nelikus vietos laisvai minčiai, Lietuvos Respublikoje susiklosčiusios istoriografinės tradicijos galėjo plėtotis tik emigracijoje. Į Vakarus išvyko ir nemaža dalis Lietuvos istorikų (taip pat ir Seimo dalyvių). Didysis Vilniaus seimas, kaip ir anksčiau, apgaubiamas šventumo ir paslapties aureole. Sovietų užgroboje Lietuvoje uždraudus net paminėti Seimo vardą (kartu ir visapusiškai nagrinėti Seimo problemas, nes tai neatskiriami dalykai), jis plačiau aptariamas tik Šiaurės Amerikos spaudos puslapiuose. Anksčiau vien idėjinė parama ir aukomis prisidėjusiai prie 1905–1907 m. revoliucijos Lietuvoje ir 1905 m. pabaigoje galėjusiai tik pasveikinti Lietuvių seimą išveivijai ši Didžiojo Vilniaus seimo dvasios ir atminties saugotojo funkcija buvo lyg psichologinė, moralinė kompensacija už tai, kad ji dėl objektyvių priežasčių tuomet mažai galėjo pagelbėti Lietuvai.

Deja, fundamentalesnių darbų taip ir nesulaukta. Tarpukario laikotarpiu pasirodę publicistiniai straipsniai ir atsiminimai išsiskyrė savo nekritiškais Seimo vertinimais ir tautine-valstybine apologetika⁶⁴. Po Antrojo pasaulinio karo jau dažnai pereinama prie analitinių tyrimų, nors jų irgi negausu. Išsamiau Didysis Vilniaus seimas nušviestas St. Kairio ir K. Griniaus atsiminimuose⁶⁵, taip pat atsiminimais remiantis parašytuose St. Kairio ir J. Bielinio straipsniuose⁶⁶, kuriuos dėl pakankamai argumentuotų vertinimų ir plataus politinio konteksto nušvietimo galima priskirti ir moksliniams-publicistiniams darbams. Beje, šiems autoriams pavyko atskirti 1905 m. revoliucijos ir Seimo problemas.

Atskirus Seimo aspektus gana kvalifikuotai moksliniuose straipsniuose ir recenzijose aptarė R. Misiūnas (A. Tylos knygos „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“ recenzija), K. A. Matulaitis (sukilimas Suvalkijoje), Pr. Pauliukonis (K. Griniaus knygos „Atsiminimai ir mintys“ recenzija), J. Pajaujis (lietuvių politinės struktūros susiformavimas Seimo laikotarpiu), J. Vilčinskas (LSDP veikla), J. Audėnas (LVS veikla) ir kt.⁶⁷ Taip pat negalima nepaminėti A. Kučo ir M. Biržiškos⁶⁸ (tiesa, M. Biržiška pateikė savo studijos Lietuviškojoje enciklopedijoje santrauką) apibendrinančių darbų, kuriuose tradiciškai aptariamas Suvažiavimo organizavimas, jo eiga ir reikšmė lietuvių tautai.

Atskirai reikėtų paminėti grupę autorių (M. Krupavičius, J. Šaulys, V. Brizgys, Pr. Būčys, A. Gražiūnas)⁶⁹, plačiau nagrinėjusių Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybes ir krikščionių demokratų veiklą Seimo laikotarpiu. Šių autorių darbai gana vaizdžiai iliustruoja baigiamąjį lietuvių politinės struktūros klostymosi etapą 1905 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais.

Iš lietuvių emigrantų autorių norėtųsi išskirti M. Biržišką, St. Kairį, Pr. Čepėną ir K. J. Čeginską. M. Biržiška, be paminėto straipsnio Lietuvių enciklopedijoje (žr. šios knygos p. 23), Seimo problemas dar nagrinėjo naujos, modernios lietuvių tautos tapimo kontekste⁷⁰. Jo

⁶⁴M. Z. ?/, „Vilniaus Didžiojo seimo 20 metų sukaktuvių paminėjimas Chicagoje“, *Draugas*, 1925.XI.25, nr. 277; ?/, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo įtėkmė į Lietuvos politinį gyvenimą“, *Vytis*, 1925.XI.30, nr. 21, p. 594–595; ?/, „Lietuvos demokratija minės Vilniaus seimą“, *Naujienos*, 1930.XI.25, nr. 278; P. Grigaitis, „Revoliuciniai pamokslai Lietuvoje: Iš atsiminimų apie 1905 m.“, *Naujienos*, 1930.XI.26, nr. 279; ?/, „Dvejos istoriškos sukaktuvės Lietuvos gyvenime“, *Naujienos*, 1930.XI.20, nr. 274; ?/, „Prie Vilniaus seimo 25-jų sukaktuvių“, *Naujienos*, 1930.XI.26, nr. 279; ?/, „Iš Lietuvos: Vilniaus seimo sukaktuvių paminėjimas“, *Tėvynė*, 1935.XI.28, nr. 48 ir kt. str.

⁶⁵K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, Chicago, 1962, t. 2, p. 142–182, 222–250; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, New York, 1964, p. 75–123.

⁶⁶J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 19–24; K. Bielinis, „Kas ugdė Lietuvos Steigiamojo seimo šūki?“, *Darbas*, 1955, nr. 3, p. 6–9.

⁶⁷J. Pajaujis, „Politinių grupuočių socialiniai bruožai“, *Varpas*, 1955, p. 25–33; Pr. Pauliukonis, „K. Griniaus atsiminimai ir mintys“, *Aidai*, 1964, nr. 5, p. 237–241; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, *Tautos praeitis*, 1967, .2, kn. 3–4, p. 257–270; R. Misiūnas, „1905 metų sąjūdis Lietuvoje“, *Aidai*, 1971, nr. 5, p. 236–237; J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga*, London, 1985, p. 70–75; J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, New York, 1986, p. 62–64 ir kt. veik.

⁶⁸A. Kučas, „Didysis Vilniaus seimas“, *Į laisvę*, 1956, nr. 9, p. 18–19; B. M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Boston, 1954, p. 515–517.

⁶⁹M. Krupavičius, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, *Tėvynės sargas*, 1954, nr. 1, p. 4, 10–16, 22–30, 66–67; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *ibidem*, 1948, nr. 4, p. 254–257; K. Šaulys, „Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje“, *ibidem*, 1948, nr. 4, p. 258–260; Idem, „Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo projektas“, *ibidem*, 1954, nr. 1, p. 65–67; V. Brizgys, „Lietuvių tauta ir krikščioniškoji demokratija“, *ibidem*, 1951, nr. 1, p. 1–2, 11–12 ir kt.; A. Gražiūnas, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, *ibidem*, 1988, nr. 1, p. 16–20.

⁷⁰M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, New York, 1953, t. 2, p. 123–126; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Chicago, 1977, p. 321–396; J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas ir demokratinės minties raida Lietuvoje“, *Lietuvių kultūros instituto suvažiavimo darbai*, Lempertheim, 1986, p. 107–123.

požiūriu, Didysis Vilniaus seimas, sutelkęs visus lietuvių tautos luomus ir sluoksnius, paspartino tautos pilietėjimo procesą. St. Kairys Seimo problemas aptaria per lietuvių politinių partijų kovos prizmę. Būdamas vienas aktyviausių Seimo veikėjų ir vienas iš jo nutarimų autorių, jis žinojo daugelį Seimo niuansų, todėl jo pateikta medžiaga leidžia patikslinti kai kuriuos politinių partijų veiklos bruožus (pvz., LSDP santykiai su LDP, LVS, tautiniais demokratais ir krikdemais). St. Kairys vienas iš nedaugelio plačiai nagrinėjo socialinių-ekonominių veiksmų įtaką 1905–1907 m. revoliucijai. Šiuose emigracijoje išleistuose darbuose St. Kairys, matyt, tiksliausiai išreiškė lietuvių socialdemokratijos požiūrį į Vilniaus seimą. Jam gana įtikinamai pavyko atskleisti LSDP nuopelnus – tai didžiulis šios partijos agitacinis darbas Lietuvoje per visus 1905 metus, paties Seimo „surevoliucinimas“, aktyvi veikla įgyvendinant jo nutarimus ir t. t. Tačiau aiškiai perdedama LSDP įtaka Seimo metu (tariamai lemiamas jos vaidmuo renkant prezidiumą, tvirtinant programą ir priimant nutarimus)⁷¹. Taip pat suabsoliutintas LSDP nutarimų, priimtų kitą dieną po Seimo, poveikis lietuvių visuomenei. Toks LSDP vaidmens padidinimas, be abejo, nebuvo įmanomas nesumenkinant kitų partijų ir politinių grupuočių įtakos. Vis dėlto St. Kairiui pavyko rekonstruoti daugmaž autentišką Seimo laikotarpio politinę situaciją. Šiaip ar taip, svarbiausias conceptualus St. Kairio teiginys, be kita ko, rodantis ir šio politiko sąžiningumą, buvo pripažinimas, kad Seimas socialdemokratams tebuvo vienas iš 1905 m. revoliucijos epizodų⁷². Kitas dalykas, kad St. Kairys, kaip ir kiti tiek tarpukario laikotarpio, tiek ir po Antrojo pasaulinio karo rašę autoriai, neišvengė teleologinio požiūrio į Seimą, teigusio, kad Seime išreikštą nuostatą atkurti Lietuvos valstybę (šiuo atveju – etnografinėmis ribomis) sėkmingai realizavo 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas⁷³. Panašiai teigė ir kiti du mus dominantys istorikai – Pr. Čepėnas ir K. J. Čeginskas⁷⁴. Pr. Čepėnas pirmasis iš lietuvių istorikų pateikė kondensuotą XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvos istorinės raidos vertinimą. Jo knygoje daug vietos skirta tiek Didžiajam Vilniaus seimui, tiek ir 1905 m. revoliucijai apskritai. Kaip ir St. Kairys, Pr. Čepėnas Seimą aptarė revoliucinio judėjimo kontekste, tačiau kartu Seimo problemas įkomponavo ir į bendrą lietuvių nacionalinio judėjimo problematiką. Be to, Pr. Čepėnas Seimo klausimus analizavo visapusiškiau. Tiesa, ne visoms Seimo problemoms skirta vienodai dėmesio (mažiau nagrinėta Seimo parengimas ir jo eiga, daugiau – nutarimų vykdymas bei caro valdžios represijos), nekritiškai įvertinti kai kurių Seimo amžininkų teiginiai apie tai, kad J. Basa-

navičius būsimąjį Suvažiavimą įsivaizdavo kaip kultūrinį renginį, iš esmės nekalbama apie lemiamą tautinių demokratų vaidmenį sušaukiant Suvažiavimą, nuoseklus „faktografiškumas“ kartais neleidžia atskirti svarbių problemų nuo periferinių ir t. t. Kita vertus, įstabu tai, kad Pr. Čepėnas, išnagrinėjęs tiek 1905 m. tautinę revoliuciją Lietuvoje, tiek ir Didįjį Vilniaus seimą, nors šių istorinių įvykių ir neatskyrė, tačiau prioritetą suteikė Seimui, kaip „politinio lietuvių sąjūdžio masiniam pasireiškimui, pasakiusiam savo valią ir nusistatymą pagrindiniais tautos klausimais“⁷⁵. Taigi, šiek tiek transkribavus autoriaus mintis, išeity, kad Seimas į revoliucijos stichiją įnešė tvarkos elementą.

Pr. Čepėnas Seimą vertino kaip pačios tautos nuoseklaus, imanentinio (modernios lietuvių tautos formavimosi prasme) proceso išdavą, o K. J. Čeginskui Seimas buvo jau valstybinės kūrybos rezultatas. Jo nuomone, tai buvo ne tik tautinio atgimimo virtimas valstybiniu. Šis valstybinis atgimimas, pasak jo, buvo ir permanentinis procesas, pratęsęs Lietuvos (LDK) valstybingumo tradiciją. Kitas dalykas, kaip teigė K. J. Čeginskas, „čia vienodai reikia pabrėžti ir nepaneigiamą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės idėjos tęstinumą, ir lygiai akivaizdų jos turinio pasikeitimą“⁷⁶. Tačiau tolesnė istoriko mintis, jog „1905 m. Vilniaus seime iškeltą vieningos nepriklausomos Lietuvos idėją netrukus įkūnijo 1918 m. vasario 16 d. aktas“, rodo, kad išskyrus modernios, tautinės Lietuvos sukūrimą, autorius nematė jokių kitų Lietuvos etnopolitinės raidos alternatyvų.

Apibendrinant galima teigti, kad emigracijos istorikai ir publicistai, nors ir nesinaudojo okupuotoje Lietuvoje likusiais šaltiniais, metodologiniu požiūriu žengė žingsnį į priekį lyginant su Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) periodo istoriografija. Pirmiausia, pasirodė keletas brandesnių mokslinių darbų, antra, jau neapsiribojama tik Suvažiavimo organizavimo ar jo eigos aprašymu, o stengiamasi įsigilinti į kitas Seimo ir 1905 m. tautinės revoliucijos problemas.

⁷¹J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 19–24; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 88–90, 95–96, 109–112 ir kt.

⁷²St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁷³Ibidem, p. 92–93.

⁷⁴Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 353; K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas...“, p. 122.

⁷⁵Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 353.

⁷⁶K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas ...“ p. 121.

1988–1993 metai. Po 1988 metų, prasidėjus naujam lietuvių tautinio, o vėliau – ir valstybinio atgimimo etapui, ir Lietuvoje atsirado galimybė visapusiškai nagrinėti tiek apskritai Lietuvos istorijos, tiek ir Atgimimo laikotarpio problemas. 1990–1993 metais paskelbta keletas E. Motiekos ir R. Miknio straipsnių bei studijų, kuriuose bandoma kompleksiskai nagrinėti Didžiojo Vilniaus seimo klausimus⁷⁷. Tiesa, kol kas daugiau dėmesio buvo skirta Seimo prielaidoms, priežastims, organizavimui ir jo reikšmei lietuvių tautai, o Seimo eiga ir tiesioginės išdėvės tyrinėtos mažiau.

Taip pat pasirodė darbų, netiesiogiai susijusių su Seimo problemomis. Tai R. Miknio monografija apie LDP 1902–1915 m., taip pat kiti straipsniai apie lietuvių ir Lietuvos visuomenės politines sroves 1904–1905 metais⁷⁸, A. Gaidžio ir R. Laukaitytės – apie lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo (LKDS) kūrimosi aplinkybes 1905–1906 m.⁷⁹, D. Staliūno darbai apie LKDS kūrimąsi ir vyskupo E. Ropo veiklą, kuriuose taip pat pateikiama 1905–1906 m. Lietuvos politinės situacijos metmenys ir nagrinėjami nelietuviškai kalbančios Lietuvos visuomenės politiniai tikslai⁸⁰. Reikėtų paminėti M. Karaliaus diplominių darbų, kuriame gana kvalifikuotai aptariama LDP veikla nuo 1902 iki 1907 m.⁸¹, taip pat A. Tylos⁸², Ž. Kriaučiūnienės⁸³ straipsnius, J. Būteno⁸⁴ ir J. Petronio⁸⁵ monografijas.

Mūsų darbe taip pat remiamasi Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimosi modelių paieškomis A. Kulakausko, E. Aleksandravičiaus, Č. Laurinavičiaus, R. Miknio, Vl. Sirutavičiaus, R. Lopatos, V. Berenio, S. Pivoro, D. Staliūno darbuose⁸⁶. Tai leidžia plačiau pažvelgti į valstybinių-politinių koncepcijų klostymąsi Lietuvoje tiek 1905–1906 metais, tiek ir apskritai XX a. pradžioje.

Lenkų istoriografija. Lenkų autoriai, ir XX a. pradžios, ir šiuolaikiniai, Seimo kaip atskiro klausimo netyrinėjo. Jis aptariamas veikaluose apie lietuvių nacionalinį judėjimą arba tiesiog „Lietuvos

⁷⁷ R. Miknys, E. Motieka, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės“ (toliau – TLDP), in *LAIS*, t. 1, p. 80–85, 93–102 ir kt. ; E. Motieka, „P. Višinskis Didžiajame Vilniaus seime“, *P. Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 1990, p. 7–9; Idem, „Viešai pakelti balsą už tiesas...“ (J. Basanavičiaus kalba atidarant Didįjį Vilniaus seimą), *Kultūros barai*, 1990, nr. 11, p. 6–10; Idem, „Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizavimas“,

Proskyna, 1990, nr. 4(7), p. 233–239; Idem, „Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, in *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 199–229; Idem, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“ p. 267–326; Taip pat publikacijos: „Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai“ (toliau – TLDP dokumentai), parengė R. Miknys ir E. Motieka, in *LAIS*, t. 1, p. 173–207, „Lietuvių memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. J. Vitei (1905 m. lapkritis)“, parengė E. Motieka, in *LAIS*, t. 3, p. 341–350, „J. Tumas. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku“, parengė E. Motieka, in *LAIS*, t. 4, p. 491–506; R. Miknys, E. Motieka, „Jono Basanavičiaus parengta Vilniaus seimo medžiaga“, *Lituanistica*, 1993, nr. 1(13), p. 63–76.

⁷⁸R. Miknys, *Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija: organizacija ir visuomeninis politinis veikimas 1902–1905 metais*, in *LAIS*, t. 10, V., 1995; Idem, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, in *LAIS*, t. 3, p. 173–198; Idem, „Varpas“ ir Lietuvių demokratų partija (Tautinės vienybės idėjos aspektu)“, *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 12–23.

⁷⁹A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 3, p. 139–172; Idem, „Lietuvių katalikiškų draugijų bruožai (1905–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 7: *Atgimimas ir katalikų Bažnyčia*, V., 1994, p. 254–316; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, *Lituanistica*, 1992, nr. 21(10), p. 29–40; Idem, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, nr. 2(14), p. 14–27; Idem, „Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia“, in *LAIS*, t. 7, p. 220–253; Idem, „Neskelbtas J. Totoraičio straipsnis apie Didįjį Vilniaus seimą“, in *LAIS*, t. 7, p. 444–451.

⁸⁰D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 7, p. 142–219; Idem, „Rinkimai į Pirmąją Rusijos dūmą Lietuvoje“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*, V., 1994, p. 45–66.

⁸¹M. Karalius, *Lietuvos demokratų partija 1902–1907 metais*, diplominis darbas, V., 1988 (Vilniaus universitetas).

⁸²A. Tyla, „Anykščiai 1905 m. tautiniame atgimime“, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, V., 1992, p. 141–157, 318–320.

⁸³Ž. Kriaučiūnienė, „Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais“, *Lituanistica*, 1991, nr. 3(7), p. 23–34.

⁸⁴J. Būtėnas, *Gyvenusi kitiems. Apybraiža apie F. Bortkevičienę*, V., 1993, p. 22–28, 146–148 ir kt.

⁸⁵J. Petronis, *Petras Vileišis*, V., 1992, p. 149–154.

⁸⁶E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais*, V., 1989; Idem, *Prieš Aušrą. Jaunieji Daukanto bičiuliai*, V., 1990; Idem, *XIX amžiaus profiliai*, V., 1993; Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, V., 1992; in *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, V., 1990; t. 2: E. Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, V., 1990; t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX amžius–XX a. pradžia)*, V., 1991; t. 4: *Liaudis virsta tauta*, V., 1993; t. 5: *Simonas Daukantas*, V., 1993; t. 6: *Juozas Čiulda: Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, V., 1994; t. 7: *Atgimimas ir katalikų bažnyčia*, V. 1994; t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, V., 1996; t. 9: R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, V., 1996; t. 12: V. Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, V., 1995; taip pat dar neišspausdinti, bet įteikti spaudai arba baigiami rengti darbai: LAIS, t. 13: *Mykolas Römeris*; t. 14: A. Kulakauskas, *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*; t. 15: S. Pivoras, *Lietuvių ir latvių tautinis atgimimas (XIX a. I pusė)*.

istorijose⁸⁷. Dar viena ypatybė – Seimas lenkų istoriografijoje daugiau nagrinėjamas lietuvių nacionalinio judėjimo, o ne 1905 m. revoliucijos kontekste. Tiesa, revoliucijos poveikis lietuvių nacionaliniam judėjimui, tiek ir Didžiajam Vilniaus seimui pripažįstamas. Pvz., B. Limanovskis (B. Limanowski) teigė, kad „po lietuvių kongreso revoliucinis judėjimas tapo visuomeniškesnis ir vieningesnis“⁸⁸, o L. Vasilevskio (L. Wasilewski) nuomone, Seimas buvo „aukščiausias tautinio judėjimo pakilimo taškas“⁸⁹. Nors lenkų istorikai (L. Vasilevskis, B. Limanovskis, V. Vielhorskis (W. Wielhorski), H. Visneris (H. Wisner), J. Bardachas (J. Bardach), P. Losovskis (P. Łossowski), J. Ochmanskis (J. Ochmański) ir kt.) akcentavo Seimo istorinę reikšmę, tačiau dažniausiai jis aptariamas tik kaip tautinio atbudimo reiškiny, o neatkreipiamas dėmesys, kad Seimo metu galutinai susiklostė naujas politinis subjektas – lietuvių politinė struktūra, kurią tiesiogiai rėmė visa lietuviškai kalbanti Lietuvos visuomenė. Tik kai kurie autoriai užsiminė apie šiuos procesus: „Vilniaus seime buvo suformuluota tautos emancipacijos programa“ (J. Bardachas)⁹⁰, „Lietuvos autonomija Rusijos sudėtyje – tai nepriklausomybės pradžia“ (V. Vielhorskis)⁹¹. Apskritai Seimui lenkų istoriografija skyrė labai nedaug dėmesio. Paprastai tai dažniausiai būdavo tik problemos pateikimas.

Rusų istoriografija. Didysis Vilniaus seimas rusų autoriams buvo per smulki tema. Ji nagrinėjama tik apibendrinamuose darbuose apie lietuvių nacionalinį judėjimą. Reikėtų pažymėti, kad XX a. pradžioje formuojasi buržuazinė demokratinė Rusijos istoriografijos kryptis, įvairiais Lietuvos istorijos klausimais pasisako kadetų, eserų, menševikų politikai. Senoji, reakcinė dvarininkinė XIX amžiaus rusų istoriografijos tradicija, grįsta „pseudoistorine ir pseudomoksline koncepcija apie tariamai rusišką, pravoslavišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos pobūdį iki unijos su Lenkija ir lenkų bei lietuvių bandymus atkurti Lenkijos Lietuvos valstybę traktavusi kaip išimtinai lenkų reikalą“⁹², jau blėso. Tačiau kai kurie autoriai, panašiai kaip ir caro valdžia, stengėsi pabrėžti skirtingus XX a. pr. lietuvių ir lenkų nacionalinių judėjimų tikslus ir aštrinti jau ir taip per daug išliepsnojančią lietuvių–lenkų konfliktą. Vis dėlto jau pradėdama suvokti, kad Didysis Vilniaus seimas, fiksavęs kokybiškai naują lietuvių politinės savimonės lygmenį, tarsi demonstravo, kad bandyti valdyti lietuvių nacionalinį judėjimą remiantis senaisiais administraciniais hermetinės politikos svertais nebeįmanoma. Ir nors senieji administraciniai metodai buvo taikomi ir vėliau, po 1906 m., tačiau kartu tapo neišvengiamas objektyvesnis, moks-

liškai argumentuotas požiūris. Tačiau tai galėjo organizuoti tik politiniai sluoksniai, puoselėjantys planus demokratizuoti Rusijos imperiją ir atrasti naujus Rusijos imperijos tautų kontrolės būdus. Vis labiau aiškėjo, kad Rusijos federalizacija tampa neišvengiama. Šie praktiniai tikslai ir reikalavo tyrinėti imperijos nacionalinius sąjūdžius. Todėl po 1905–1906 m. revoliucijos pasirodė fundamentalūs tokio pobūdžio tyrimai⁹³. Nagrinėjant lietuvių nacionalinį judėjimą ir Didįjį Vilniaus seimą, rusų autoriai dažniausiai naudojami M. Römerio ir A. Bulotos darbai. Dar viena smulkmena. Į lietuvių nacionalinį judėjimą rusų demokratinės krypties autoriai žiūrėjo kaip į visiškai savarankišką reiškinį, sustiprėjusį kovojant prieš rusifikaciją ir lenkų pretenzijas pajungti jį sau. Todėl ir Seimas buvo suvokiamas kaip bendro demokratinio lietuvių judėjimo išdava, visiškai nesiejant jo su istorinėmis Lietuvos valstybingumo tradicijomis⁹⁴.

Iš rusų autorių įdomiausias, be abejo, A. Pogodinas, nemažai vietos paskyręs Seimui⁹⁵ ir labai atidžiai išnagrinėjęs Seimo nutarimus. Konceptuali A. Pogodino išvada – lietuvių nacionalinis judėjimas buvo labiau subrendęs negu galima spręsti iš Seimo nutarimų⁹⁶. Nutarimuose,

⁸⁷ L. Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, Warszawa, 1907, s. 51–52; Idem, *Litwa i Białoruś. Przeszłość–Terazniejszość – Tendencje rozwojowe*, Kraków, b. r. s. 213–216; Idem, *Kresy wschodnie*, Warszawa, 1917, s. 82–84; B. Limanowski, *Dzieje Litwy*, Warszawa, Kraków, 1916, s. 63–66; W. Wielhorski, *Litwa etnograficzna*, Wilno, 1928, s. 163–165; Idem, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemnie w biegu dziejów*, Londyn, 1947, s. 240–242; J. Ochmański, „Historiografia odrodzenia narodowego Litwy“, *Kwartalnik historyczny*, 1964, rocz. LXXI, nr. 3, s. 737–751; Idem, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990, s. 246–248; P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa, 1985, s. 53–55, 83 i dr. ; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 226; H. Wisner, *Litwa i litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu*, Olsztyn, 1991, s. 130–131, 217 ir kt. veik.

⁸⁸ B. Limanowski, *Dzieje Litwy*, s. 66.

⁸⁹ L. Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, s. 51–52.

⁹⁰ W. Wielhorski, *Polska a Litwa*, s. 42.

⁹¹ J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, s. 226.

⁹² E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, „Istorijos istorija arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga“, *Akademikas*, 1993, nr. 1, p. 24.

⁹³ *Формы национального движения в современных государствах*, под ред. А. И. Кастелянского, Спб., 1910; *Общественное движение в России в начале XX-го века*, т. 1–4, под ред. Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресова, Спб., 1909–1912.

⁹⁴ М. Марковский, *Литовцы в прошлом и настоящем*, Петроград, 1917, с. 13–21 ir kt. veik.

⁹⁵ А. Погодин, „Литовский вопрос в настоящее время“, *Русская мысль*, 1909, 12, с. 70–87.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 76–81.

pasak jo, buvo neaiškiai formuluojamas federacijos klausimas, nepaiškinti savivaldos ir autonomijos skirtumai, jaučiama pernelyg didelė LSDP įtaka ir apskritai esą juose „nieko nėra tikslingo ir praktiškai realizuojamo“. Autorius tai bandė paaiškinti nepakankamu lietuvių inteligentijos subrendimu, o svarbiausia tuo, kad toks visos tautos atstovų suvažiavimas lietuvių politikams buvo visiškai naujas dalykas. Nors antroji išvada yra priimtina, tačiau dėl pirmosios kyla abejonių: A. Pogodinas nežinojo, kokia didžiulė buvo Seimo įtaka lietuvių visuomenei ir iš esmės nepakankamai įvertino tautinės revoliucijos Lietuvoje mastą. Be to, Seimą autorius nagrinėjo daugiau kaip tautinį reiškinį, kartu išreiškusį ir bendras demokratines Lietuvos ir Rusijos politinio judėjimo tendencijas, o nepastebėjo Seime besimezgusių valstybinės politikos pradmenų ir tautą mobilizuojančių pilietinių lietuvių judėjimo tendencijų. Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad A. Pogodinas, paskelbęs savo studiją 1909 m., savaip pasinaudojo M. Römerio tyrimais. Iš esmės ji buvo pritaikyta Rusijos valdžios poreikiams, kurių tikslas – rasti rafinuotas, „demokratiškesnes“ priemones imperijos pakraščiams išlaikyti. Apie 1905 m. Seimą Rusijos politikai kiek plačiau sužinojo tada, kai lietuvių politiniai veikėjai, keldami lietuvių tautos apsisprendimo ir istorinių teisių klausimą 1915–1919 m., neužmiršdavo paminėti ir Didžiojo Vilniaus seimo bei jo nutarimų.

Šaltiniai. Šaltinių apie Seimą negausu. Visus juos galėtume suskirstyti į 5 grupes:

1) archyviniai dokumentai, tiesiogiai susiję su Didžiuoju Vilniaus seimu: tai lietuvių politinių partijų ir grupuočių priimti nutarimai, susirinkimų protokolai, asmeninė korespondencija;

2) caro valdžios įstaigų dokumentai apie Seimo eigą ir išdavas, tautinę revoliuciją Lietuvoje ir apskritai apie lietuvių visuomenę 1905–1906 metais;

3) 1905–1906 m. periodinė spauda;

4) 1915–1940 m. publikuoti atsiminimai apie Seimą ir 1905 m. revoliuciją;

5) tarpukario arba sovietiniu laikotarpiu publikuoti dokumentai.

Iš pirmos grupės, be abejonės, svarbiausi yra Seimo metu J. Basanavičiaus sukaupti dokumentai, vadinamoji „Vilniaus seimo medžiaga“. Deja, iki šių dienų išliko tik dalis šios medžiagos. Į šį dokumentų pluoštą įėjo Suvažiavimo OK protokolai, Suvažiavimui pateiktos įvairios programos, jo dalyvių sąrašai, atsivežti arba atsiųsti

valsčių ir seniūnijų nutarimai ir įgaliojimai, įvairių kitų dokumentų ištraukos, juodraščiai ir pan.⁹⁷ Po Seimo J. Basanavičius šiuos dokumentus sutvarkė ir dalį jų perdavė J. Kriaučiūnui, o kitą dalį – per L. Girą – kun. J. Ambraziejui⁹⁸. Šiais dokumentais, aprašydamas Didįjį Vilniaus seimą, naudojosi L. Gira. Tačiau 1913 m. mirus J. Ambraziejui, medžiaga dingo. 1918 m. J. Basanavičius rašė: „Kun. Ambraziejui sergant (t. y. 1913 m. – E. M.) ir man kelioms dienoms prieš jo mirtį pas jį apsilankant ir užklausus, kur dabar būtų pakavoti Seimo dokumentai, atsakė, kai pasveiksiąs, tai parodysiąs ir atiduosiąs. Po kelių dienų jis mirė, o jam mirus jo namuose man ieškant tarp jo knygų ir laikraščių tų dokumentų neteko surasti. Reikėtų paieškoti dabar jo seserei prigulinčių namų augštą ir tuos avilius, kurie jo darže stovėjo (pasak J. Ambraziejaus, jis ten slėpęs dokumentus – E. M.). Organizacijos Komiteto protokolai, kurie buvo „Vilniaus Žinių“ redakcijoje, turbūt bus kur dingę, jei jų nepaėmė ir nepaslėpė J. Kriaučiūnas“⁹⁹. Tada, 1918 m. šių dokumentų nepavyko rasti, tačiau 1925 m. dalį jų Lietuvių mokslo draugijos fonduose aptiko P. Razmukas, dar ir dabar dirbantis Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Šie išlikę OK protokolai ir kiti dokumentai¹⁰⁰ yra unikali medžiaga Lietuvių suvažiavimo sušaukimo aplinkybėms tirti. Tai autentiški dokumentai, fiksuojantys Vilniaus lietuvių organizacijos biuro ir jo „įpėdinio“ – Lietuvių suvažiavimo OK – susikūrimą, OK sudėties pakitimus, lemiamą tautinių demokratų, vėliau sukūrusių Tautiškąją lietuvių demokratų partiją, vaidmenį jo veikloje, liudijantys apie bandymus sukurti savotišką OK centrą, Atsišaukimo į lietuvių tautą ir garsiojo Memorandumo Rusijos vyriausybei ruošimo niuansus. Be to, „Vilniaus seimo medžiagoje“ yra Suvažiavimo OK ir LSDP OK parengtos Lietuvių suvažiavimo programos, minėtų „Atsišaukimo“ ir Memorandumo juodraščių variantai.

Taip pat LLTI RS saugomi smulkūs Seimo eigos aprašymai. Kiek yra žinoma, Seimo eigą stenografavo trys asmenys: L. Gira, P. Višinskis ir

⁹⁷ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.4, nr. 40; Ona Pleirytė-Puidienė, „Už lietuviybę“, MAB RS, f. 12-3078, l. 122 ir kt. veik.

⁹⁸ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, op. cit.; J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių Seimo ir jo dokumentų“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.11, nr. 43.

⁹⁹ J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit.

¹⁰⁰ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, LLTI RS, f. 22-1455, l. 1–27. Ši medžiaga neseniai publikuota periodiniame leidinyje *Lituanistica* (žr.: R. Miknys, E. Motieka, „Jono Basanavičiaus parengta Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., p. 63–77).

A. Braziukaitis¹⁰¹. Pastarojo fiksuota medžiaga visai neišliko. Neiškilo ir ištisinės L. Giros ir P. Višinskio stenogramos. LLTI RS fonduose saugoma tik P. Višinskio pirmųjų dviejų Suvažiavimo posėdžių stenograma¹⁰² ir labai smulkus L. Giros Suvažiavimo pradžios (J. Basanavičiaus kalba, prezidiumo rinkimai ir Suvažiavimo programos svarstymas) bei pirmojo posėdžio aprašymas¹⁰³. Todėl teko remtis ir L. Giros stenograma, publikuota „Vilniaus žiniose“ tuoj po Seimo¹⁰⁴, lyginant ją su kitų Seimo dalyvių (Pr. Klimaičio, J. Gabrio, J. Basanavičiaus, F. Bortkevičienės, [Pr.] Būčio, St. Kairio, M. Biržiškos ir kt.) Seimo eigos aprašymais. Reikia pažymėti, kad ši lyginamoji analizė leidžia daugmaž autentiškai rekonstruoti jo eigą.

Kiti dokumentai, susiję su Seimu, taip pat saugomi minėto rankraščių skyriaus fonduose (fondai 1, 2, 11, 22). F. 2 yra epistoliarinė medžiaga (J. Basanavičiaus susirašinėjimas su lietuvių politiniais veikėjais); f. 22 – L. Giros spaudai rengta medžiaga apie Seimą (b. 450 1447, 1448), sveikinimai Seimui iš Amerikos (b. 1440), Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai; f. 1 – dokumentai ir užrašai, liudijantys apie lietuvių atstovų dalyvavimą VI Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavime, vykusiame prieš pat Suvažiavimą; f. 11 – P. Bugailiško atsiminimai, pateikiantys svarbiausių lietuvių politinių veikėjų charakteristikas ir suteikiantys galimybę pajusti tiek Seimo, tiek apskritai tautinės revoliucijos laikotarpio kasdienybę.

Šiek tiek medžiagos yra Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Ypač dėmesį patraukia kolekcija dokumentų apie V ir VI Rusijos žemietijų suvažiavimus¹⁰⁵. Šis šaltinis aprėpia gana platų tiek visos Rusijos imperijos, tiek ir Lenkijos bei Lietuvos 1905 m. rugsėjo–lapkričio mėn. revoliucinių įvykių kontekstą. Su Seimo problemomis tiesiogiai susijusi visa „Vilniaus žinių“ fonde (f. 57) saugoma medžiaga. Taip pat nemažai dokumentų apie 1905–1906 m. laikotarpį randame kituose šio rankraščių skyriaus fonduose (fondai 12, 29, 163 ir kt.).

Daug platesnė antroji šaltinių grupė – caro valdžios įstaigų dokumentai. Tiesa, apie patį Seimą medžiagos nedaug (tik tiesioginiai įrodymai apie tai, jog vietinė administracija atidžiai sekė Seimo darbą), tačiau jos užtenka, kad būtų galima išsiaiškinti caro valdžios požiūrį į artėjantį, vykstantį ir praėjusį Suvažiavimą. Be to, vietinės caro administracijos raštuose gana plačiai atsispindi valdžios požiūris į atskirus lietuvių visuomenės sluoksnius ir politines partijas, padėtis Lietuvos kaime prieš Suvažiavimą ir po jo, taip pat caro valdžios represijos po

Suvažiavimo. Nemažai tokios medžiagos sukaupta Lietuvos VIA: Kauno ir Suvalkų gubernijų žandarų valdybos (atitinkamai f. 1227 ir f. 930), Vilniaus miesto policmeisterio (f. 420), Vilniaus m. apsaugos skyriaus (f. 932), Vilniaus generalgubernatoriaus (f. 378) fonduose. Taip pat naudotasi Rusijos centrinio valstybinio Spalio revoliucijos archyvo Peterburge sukaupta medžiaga apie caro valdžios represijas Lietuvoje po Seimo (f. 102 ir 124) ir lietuvių politinių veikėjų ryšius su Rusijos demokratiniiais sluoksniais 1905 m. pab.–1906 m. pr. (f. 579).

Trečioji šaltinių grupė – tautinės revoliucijos laikotarpio periodinė spauda. Lietuvos politinių ir kultūrinių įvykių 1905–1906 m. dinamika plačiausiai atsispindėjo „Vilniaus žiniose“. Informatyvūs ir kiti lietuvių („Lietuvos ūkininkas“, „Darbininkas“, „Darbininkų balsas“, „Pirmyn“, „Lietuvių laikraštis“, „Kova“, „Vienybės lietuvininkų“, „Žvaigždė“, „Ūkininkas“, „Varpas“, „Naujoji gadynė“), Lietuvos lenkų („Kurjer Wileński“, „Gazeta Wileńska“), rusų („Vilenskij vestnik“, „Severo zapadnoje slovo“) laikraščiai, taip pat Rusijos ir Lenkijos periodinė spauda.

Labai vertinga ketvirtoji šaltinių grupė – Lietuvos valstybės kūrimosi ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu skelbti atsiminimai¹⁰⁶. Šaltiniai, priskiriami penktajai grupei, naudingi aiškinantis bendrą Lietuvos politinių ir kultūrinių įvykių kontekstą, tuo tarpu atsiminimai daugiau skirti 1905 m. lapkričio–1906 m. sausio mėn. įvykiams ir konkrečiai – Didžiajam Vilniaus seimui.

Penktoji grupė – jau publikuota tarpukario arba sovietiniu laiko-

¹⁰¹L. Gira, „Didysis Vilniaus seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.20, nr. 18.

¹⁰²P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus seimo užrašai 1905“, LLTI RS, f. 1-682, l. 1–8.

¹⁰³L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 5–24; Idem, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susivažiavimo reikalai“, ibidem, p. 1–4; Idem, „Prie Lietuvių susivažiavimo (medžiaga suvažiavimo aprašymui)“, ibidem, l. 5–21 (atskira numeracija).

¹⁰⁴G. L. /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.22(XII.5), nr. 274, XI.23(XII.6), nr. 275, XI.24(XII.7), nr. 276; Liudas /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių tautos susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

¹⁰⁵Acta zjazdów ziemskich w Moskwie (Zjazd Piąty 12–15 wzesnia 1905 r. ; Zjazd Szósty 6–13 listopada 1905 r.), MAB RS, f. 9-1155.

¹⁰⁶Žr. : 39 ir 43 išnašas.

tarpiau archyvinė medžiaga¹⁰⁷. Čia nerasime daug publikacijų apie Seimą, tačiau pateikti šaltiniai leidžia verifikuoti kai kurias Suvažiavimo organizavimo ir jo nutarimų vykdymo detales.

Minėtų šaltinių ir istoriografijos apie Seimą lyginimas ir kritiškas vertinimas yra pakankamas pagrindas Seimo problemoms visapusiškai nagrinėti.

* * *

Šiame darbe bandoma nuosekliai ir visapusiškai nagrinėti tiek patį Didįjį Vilniaus seimą kaip modernios lietuvių tautos atstovybę, tiek ir atskirus su juo susijusius klausimus: Seimo prielaidas, jo idėjos genezė, išsiaiškinti iniciatorius, organizatorius ir dalyvius, organizavimo aplinkybes, lietuvių politinių partijų pozicijas Seimo atžvilgiu ir jų požiūrį į Lietuvos valstybingumo atkūrimo perspektyvas, Seimo eigą ir jo reikšmę galutiniam lietuvių politinės struktūros susiklostymui, lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimąsi, tautinį ir valstybinį lietuvių atgimimo aspektus 1905–1906 metais, Seimo rezultatus ir jo reikšmę lietuvių politinei-pilietinei savimonei formuoti ir Lietuvos valstybingumui atkurti. Taip pat bus aptariama bendra Lietuvos revoliucinė situacija, etnopolitinės raidos tendencijos ir etnosocialiniai pokyčiai 1905 m.–1906 m. pradžioje. Taigi didesnis dėmesys skiriamas vidiniams lietuvių ir Lietuvos visuomenės vystymosi veiksniams, nors neatsiribojama nuo revoliucinių įvykių Rusijos imperijos centre, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir kituose regionuose. Knygoje vertinami kai kurie carizmo oficialiosios ir hermetinės politikos lietuvių tautos atžvilgiu aspektai, ypač centrinės ir vietinės caro valdžios požiūris į 1905 m. lapkričio mėn. lietuvių Memorandumą Rusijos vyriausybei, lietuvių visuomenę prieš Suvažiavimą ir jo metu, taip pat carizmo represijos Lietuvoje 1905 m. gruodžio–1906 m. kovo mėn. Tik fragmentiškai bus aptariama caro valdžios politika iki 1905 m. spalio mėn. ir po 1906 m. sausio mėn.

Monografijoje nebandoma dirbtinai atsieti Didžiojo Vilniaus seimo nuo 1905–1906 m. tautinės revoliucijos Lietuvoje. Abi šios problemos nagrinėjamos kaip neatskiriamos vientiso proceso dalys, t. y. Seimas tiriamas kaip tautinės revoliucijos kulminacija, ženklinusi lietuvių atgimimo tautinio-politinio etapo pabaigą ir valstybinio-tautinio etapo pradžią. Nemaža dalis šių klausimų nagrinėjama tautinės (modernios) Lietuvos valstybės sukūrimo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo alternatyvų kontekste.

Knygoje nebus nagrinėjami kultūriniai pokyčiai Lietuvoje 1905 m.–1906 m. pradžioje, kurie buvo svarbūs kuriant naujas kultūrinės-organizacines prielaidas, lėmusias didžiulį lietuvių kultūros kokybinį šuolį 1906–1914 metais.

¹⁰⁷ *Carat i klasy posiadające w walce z rewolucją 1905–1907 w Królestwie Polskim*, Warszawa, 1958; *Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907*, t. 1–3, Warszawa, 1958–1961; V. Steponaitis, „Apie Vilniaus seimą“, *Mūsų senovė*, kn. 4–5, Tilžė, 1992, p. 620–621; Idem, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *Karo archyvas*, 1929, t. 5, p. 321–345; „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, *Lietuvių Tauta*, V., 1935, kn. V; *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1905–1907 metais*, V., 1958; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2, V., 1965, p. 346–440; *Jono Jablonskio laišškai*, V., 1985; *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, V., 1987 ir kt. veik.